

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞUNA SAHİP KARDEŞİ OLAN
ERGENLERİN YILMAZLIK KAYNAKLARI İLE KARDEŞLERİNE
YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eylem YOKUŞ YILMAZ

Danışman

Doç. Dr. S. Gülfem ÇAKIR

Antalya, 2019

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçalardan gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserleri her kullanımda alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım. Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

05 / 08 / 2019

Eylem YOKUŞ YILMAZ

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Eylem Yokuş Yılmaz'ın bu çalışması 22.07.2019 tarihinde jürimiz tarafından Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Tezli Yüksek Lisans Programında Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir

İMZA

Başkan : Doç. Dr. Neslihan Karaman

Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

Üye : Dr. Öğrt. Üyesi Evrim Çetinkaya Yıldız

Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

Üye (Danışman) : Doç. Dr. Sakine Gülfem Çakır

Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

YÜKSEK LİSANS TEZİNİN ADI: Otizm Spektrum Bozukluğuna Sahip Kardeşi Olan Ergenlerin Yılmazlık Kaynakları İle Kardeşlerine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi

ONAY: Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen yukarıdaki jüri üyeleri tarafından uygun görülmüş ve Enstitü Yönetim Kurulunun ..... tarihli ve ..... sayılı kararıyla kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Ramazan KARATAŞ

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Bu araştırmanın çalışma grubunu Otizm Spektrum Bozukluğu'na sahip kardeşi olan 11-18 yaş aralığında yer alan ergenler oluşturmaktadır. Bu nedenle öncelikle araştırmaya gönüllü olarak katılım sağlayan Otizm Spektrum Bozukluğu'na sahip kardeşi olan ergenlere desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Araştırma süresince yoğun temposuna rağmen bilgi, görüş ve desteğini esirgemeyen, tezimin tüm aşamalarında çok değerli görüşleri ile beni yönlendiren, yapmış olduğum çalışmayı bilimsel temeller ışığında şekillendirmemi sağlayan değerli hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. S. Gülfem ÇAKIR' a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca yüksek lisans tez savunmamda jüride bulunan Doç. Dr. Neslihan KARAMAN' a ve Dr. Öğrt. Üyesi Evrim ÇETİNKAYA YILDIZ' a vermiş oldukları öneriler çerçevesinde yapmış olduğum araştırmayı bir adım öteye taşımama destek oldukları için teşekkür ederim.

Yüksek lisans eğitimim boyunca da olduğu gibi hayatımın her döneminde büyük özverileriyle yanımda olan, bugüne kadar elde ettiğim tüm başarılarımın asıl mimarı olan, en büyük şansım sevgili aileme teşekkür ederim.

Son olarak tez yazım aşamasında en az benim kadar yaptığım çalışmayı sahiplenen, teknik düzenlemelerimde bana yardımcı olan, motivasyonumu sürekli olarak yüksek tutmamı sağlayan en büyük destekçim olan sevgili eşime teşekkür ederim.

Eylem YOKUŞ YILMAZ

ÖZET

OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞUNA SAHİP KARDEŞİ OLAN ERGENLERİN YILMAZLIK KAYNAKLARI İLE KARDEŞLERİNE YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ

YOKUŞ YILMAZ, Eylem

Yüksek Lisans Tezi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü

Tez Danışmanı: Doç. Dr. S. Gülfem ÇAKIR

Temmuz, 2019, 73 Sayfa

Bu araştırmanın birinci amacı, Otizm Spektrum Bozukluğuna (OSB) sahip kardeşi olan ergenlerin yılmazlık kaynakları ve kardeşe yönelik tutumlarında çeşitli demografik değişkenlere göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını incelemektir. Araştırmanın ikinci amacı ise OSB'ye sahip kardeşi olan ergenlerin yılmazlık kaynaklarının engelli kardeşlerine yönelik tutumlarını anlamlı bir şekilde yordayıp yordamadığını incelemektir.

Araştırmanın çalışma grubunu Denizli ve İzmir ilinde yaşayan, Otizm Spektrum Bozukluğuna sahip kardeşi olan 254 ergen oluşturmaktadır. Katılımcıların ulaşılabilirliğinin zor olması nedeniyle çalışma grubu, Denizli ve İzmir illerinde yer alan çeşitli ortaokul ve liseler ile özel eğitim merkezlerine devam eden öğrencilerin kardeşlerinden seçilmiştir. Araştırmanın verileri 2016-2018 yılları arasında toplanmıştır. Katılımcıların yaş aralığı 11 ile 18 arasında değişmektedir ve katılımcıların 123 kız 131 erkektir. Bu çalışmada veri toplama aracı olarak Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği, Çocuklar İçin Yılmazlık Ölçeği ve araştırmacı tarafından hazırlanan Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır.

Araştırmada Mann Whitney-U analizinin sonuçlarında cinsiyet değişkenine göre yılmazlık kaynaklarının arkadaş alt boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu bulgulanmıştır. Engel türü değişkenine göre yılmazlık kaynaklarının aile alt boyutunda ve kardeşe yönelik tutumun kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce ve kardeşin durumuna ilişkin üzüntü, endişe alt boyutlarında anlamlı bir farklılık olduğu bulgulanmıştır. Bakıma yardımcı birinin varlığı değişkenine göre yılmazlık kaynaklarının okul-öğretmen alt boyutunda ve kardeşe yönelik tutumun kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce alt boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu bulgulanmıştır. Kardeşin cinsiyeti değişkenine göre yılmazlık kaynaklarının arkadaş alt

boyutunda ve kardeşe yönelik tutumun kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce alt boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu bulgulanmıştır.

Araştırmada Kruskal Wallis analizinin sonuçlarında, ailenin içinde yer aldığı gelir grubu değişkenine göre yılmazlık kaynaklarının ve kardeşe yönelik tutumun tüm alt boyutlarında anlamlı bir farklılık olduğu bulgulanmıştır. Engel derecesi değişkenine göre yılmazlık kaynaklarının okul-öğretmen alt boyutunda ve kardeşe yönelik tutumun kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce ve kardeşin durumuna ilişkin üzüntü ve endişe alt boyutlarında anlamlı bir farklılık olduğu bulgulanmıştır.

Çoklu regresyon analizi sonucunda yılmazlık kaynaklarından kendisi ve arkadaş alt boyutlarının kardeşi ile yaşamaya ilişkin duygu ve düşünce puanlarını anlamlı bir şekilde yordadığı bulgulanmıştır. Yılmazlık kaynaklarından arkadaş ve okul-öğretmen alt boyutlarının kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce puanlarını anlamlı bir şekilde yordadığı bulgulanmıştır. Yılmazlık kaynaklarından aile, kendisi ve arkadaş alt boyutlarının kardeşin durumuna ilişkin üzüntü, endişe puanlarını anlamlı bir şekilde yordadığı bulgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Yılmazlık, Engelli Kardeşe Yönelik Tutum, Otizm Spektrum Bozukluğu, Ergenlik*

ABSTRACT

EXAMINING RESILIENCE SOURCES OF ADOLESCENTS WHO HAVE SIBLINGS WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS AND ATTITUDES TOWARDS THEIR SIBLINGS

YOKUŞ YILMAZ, Eylem

Master Thesis, Guidance and Psychological Counseling Department

Supervisor: Doç. Dr. S. Gülfem ÇAKIR

July, 2019, 73 pages

The first aim of this study is to examine whether there are significant differences in resilience sources and the attitudes of individuals who have siblings with ASD in terms of some demographic variables. The second aim of the study was to investigate whether resilience sources of individuals with siblings with ASD predict their attitudes towards disabled siblings.

The research group is composed 254 adolescents who have siblings with ASD, living in Denizli and İzmir. Due to the difficulty in reaching participants, the research group was selected from the siblings of the students attending various secondary and high schools and special education centers in Denizli and İzmir. The data is collected during 2016-2018 years. A total of 254 students were reached in the study. The age range of participants ranged from 11 to 18, 123 are girls and 131 are boys. In this study, data collection instruments were Attitude Scale for Disabled Sibling, Resilience Scale for Children and Personal Information Form prepared by researcher.

According to the results of Mann Whitney-U analysis, there was a significant difference in the sub-dimension of resilience sources according to gender variable. It was found that there was a significant difference in resilience sources in the family sub-dimension and attitude towards the sibling, thought about the characteristics of the sibling, and sadness and anxiety about the sibling's status. It was found that there was a significant difference in school-teacher sub-dimension and thought about the characteristics of the sibling sub-dimension of attitude towards the sibling according to presence of helper for the caring of the

child. It was found that there was a significant difference in resilience sources according to the gender of the sibling variable in the sub-dimension of friends and in the thought sub-dimension of the attitude towards the sibling. According to the results of the Kruskal Wallis analysis, there was a significant difference in all sub-dimensions of resilience sources and attitude towards siblings according to family's income group variable. According to the degree of disability, there was a significant difference in resilience sources in the school-teacher sub-dimension and the attitude towards the sibling regarding the characteristics of the sibling and sadness and anxiety about the sibling's status.

As a result of multiple regression analysis, it was found that the resilience sources significantly predicted the emotion and thought scores of living with his sibling. Among the resilience sources, it was found that the sub-dimensions of friends and school-teachers significantly predicted the thought scores of the sibling's characteristics. Among the resilience sources, it was found that the sub-dimensions of family, oneself and friends significantly predicted sadness and anxiety scores regarding the sibling's status.

Key Words: *Resilience, Attitude towards Disabled Sibling, Autism Spectrum Disorder, Adolescence*

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	vii

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1 Problem Durumu.....	1
1.2 Araştırmanın Amacı.....	4
1.3 Araştırmanın Önemi.....	4
1.4 Araştırmanın Varsayımları.....	6
1.5 Araştırmanın Sınırlılıkları.....	6
1.6 Tanımlar.....	6

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1 Yılmazlık (Resilience).....	8
2.1.1 Ergenlik Döneminde Yılmazlığı Etkileyen Risk Faktörleri ve Koruyucu Faktörler.....	9
2.1.2 Yılmazlık Kaynakları.....	11
2.2 Engelli Kardeşe Yönelik Tutum.....	12
2.3 Engelli Bir Kardeşe Sahip Olmak.....	15
2.4 Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB).....	17
2.5 İlgili Araştırmalar.....	19
2.5.1 Yılmazlık İle İlgili Araştırmalar.....	19
2.5.2 Engelli Kardeşe Yönelik Tutum İle İlgili Araştırmalar.....	22

BÖLÜM III

YÖNTEM

3.1 Araştırmanın Modeli.....	26
3.2 Araştırma Grubu.....	26
3.3 Veri Toplama Araçları.....	27
3.3.1 Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği (EKYTÖ).....	27
3.3.2 Çocuklar İçin Yılmazlık Ölçeği (ÇYÖ).....	28
3.4 Verilerin Toplanması.....	28
3.5 Verilerin Analizi.....	29

BÖLÜM IV

BULGULAR

4.1 Katılımcıların Kardeşe Yönelik Tutumlarını Yordayan Cinsiyet Değişkenine İlişkin Bulgular.....	36
4.2 Katılımcıların Yılmazlık Kaynaklarını Yordayan Cinsiyet Değişkenine İlişkin Bulgular.....	37
4.3 Katılımcıların Kardeşe Yönelik Tutumlarını Yordayan Engel Türü Değişkenine İlişkin Bulgular.....	37
4.4 Katılımcıların Yılmazlık Kaynaklarını Yordayan Engel Türü Değişkenine İlişkin Bulgular.....	38
4.5 Katılımcıların Kardeşe Yönelik Tutumlarını Yordayan Kardeşin Bakımına Yardımcının Varlığı Değişkenine İlişkin Bulgular.....	39
4.6 Katılımcıların Yılmazlık Kaynaklarını Yordayan Kardeşin Bakımına Yardımcının Varlığı Değişkenine İlişkin Bulgular.....	40
4.7 Katılımcıların Kardeşe Yönelik Tutumlarını Yordayan Kardeşin Cinsiyeti Değişkenine İlişkin Bulgular.....	41

4.8 Katılımcıların Yılmazlık Kaynaklarını Yordayan Kardeşin Cinsiyeti Değişkenine İlişkin Bulgular.....	42
4.9 Katılımcıların Kardeşe Yönelik Tutumlarını Yordayan Ailenin İçinde Yer Aldığı Gelir Grubu Değişkenine İlişkin Bulgular.....	43
4.10 Katılımcıların Yılmazlık Kaynaklarını Yordayan Ailenin İçinde Yer Aldığı Gelir Grubu Değişkenine İlişkin Bulgular.....	45
4.11 Katılımcıların Kardeşe Yönelik Tutumlarını Yordayan Engel Derecesi Değişkenine İlişkin Bulgular.....	46
4.12 Katılımcıların Yılmazlık Kaynaklarını Yordayan Engel Derecesi Değişkenine İlişkin Bulgular.....	47
4.13 Kardeşi İle Birlikte Yaşamaya İlişkin Duygu ve Düşünce Puanlarını Yordayan Değişkenlere İlişkin Bulgular.....	48
4.14 Kardeşin Özelliklerine İlişkin Düşünce Puanlarını Yordayan Değişkenlere İlişkin Bulgular	49
4.15 Kardeşin Durumuna İlişkin Üzüntü ve Endişe Puanlarını Yordayan Değişkenlere İlişkin Bulgular.....	51

BÖLÜM V

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

5.1 Sonuç ve Tartışma.....	53
5.1.1 OSB'ye Sahip Kardeşi Olan Ergenlerin Kardeşlerine Yönelik Tutumlarına İlişkin Sonuçlar.....	53
5.1.2 OSB'ye Sahip Kardeşin Olan Ergenlerin Yılmazlık Düzeylerine İlişkin Sonuçlar.....	56
5.1.3 Yılmazlık Kaynaklarının Kardeşe Yönelik Tutumu Yordayıcılığına İlişkin Bulgular.....	59
5.2 Öneriler.....	60
5.2.1 Uygulayıcılara Yönelik Öneriler.....	60

5.2.2 Araştırmacılara Yönelik Öneriler.....	61
KAYNAKÇA.....	62
EKLER.....	69
EK-1 Demografik Bilgi Formu.....	69
EK-2 Çocuklar İçin Yılmazlık Ölçeği.....	70
EK-3 Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği	71
ÖZGEÇMİŞ.....	72
İNTİHAL RAPORU.....	73

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 4.1 Katılımcıların Cinsiyetine Göre Kardeşe Yönelik Tutum Alt Ölçek Puanları.....	36
Tablo 4.2 Katılımcıların Cinsiyetine Göre Çocuklar için Yılmazlık Alt Ölçek Puanları.....	37
Tablo 4.3 Kardeşin Engel Türüne Göre Kardeşe Yönelik Tutum Alt Ölçek Puanları.....	38
Tablo 4.4 Kardeşin Engel Türüne Göre Çocuklar için Yılmazlık Alt Ölçek Puanları.....	39
Tablo 4.5 Kardeşin Bakımına Yardımcının Varlığına Göre Kardeşe Yönelik Tutum Alt Ölçek Puanları.....	40
Tablo 4.6 Kardeşin Bakımına Yardımcının Varlığına Göre Çocuklar için Yılmazlık Alt Ölçek Puanları.....	41
Tablo 4.7 Kardeşin Cinsiyetine Göre Kardeşe Yönelik Tutum Alt Ölçek Puanları.....	42
Tablo 4.8 Kardeşin Cinsiyetine Göre Çocuklar için Yılmazlık Alt Ölçek Puanları.....	43
Tablo 4.9.1 Ailenin İçinde Yer Aldığı Gelir Grubuna Göre Kardeşe Yönelik Tutum Alt Ölçek Puanları.....	44
Tablo 4.10.1 Ailenin İçinde Yer Aldığı Gelir Grubuna Göre Çocuklar için Yılmazlık Alt Ölçek Puanları.....	45
Tablo 4.11.1 Kardeşin Engel Derecesine Göre Kardeşe Yönelik Tutum Alt Ölçek Puanları.....	46
Tablo 4.12.1 Kardeşin Engel Derecesine Göre Çocuklar için Yılmazlık Alt Ölçek Puanları.....	47
Tablo 4.13.1 Yaşama, Duygu ve Düşünce Puanları ile Yordayıcı Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar, Değişkenlerin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri.....	48
Tablo 4.13.2 Yaşama, Duygu Ve Düşünce Puanlarını Yordayan Değişkenler.....	49
Tablo 4.14.1 Özellik Düşünce Puanları ile Yordayıcı Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar, Değişkenlerin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri.....	50
Tablo 4.14.2 Özellik Düşünce Puanlarını Yordayan Değişkenler.....	50
Tablo 4.15.1 Üzüntü Ve Endişe Puanları ile Yordayıcı Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar, Değişkenlerin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri.....	51
Tablo 4.15.2 Üzüntü Ve Endişe Puanlarını Yordayan Değişkenler.....	52

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1 Standardize edilmiş artıkların (rezidüellerin) histogramı (Bağımlı Değişken = Kardeşi İle Birlikte Yaşamaya İlişkin Duygu Ve Düşünce Puanları).....	30
Şekil 3.2 Normal Olasılık Grafiği (Bağımlı Değişken = Kardeşi İle Birlikte Yaşamaya İlişkin Duygu Ve Düşünce Puanları).....	30
Şekil 3.3 Regresyon modeli için artıkların (Rezidüellerin) saçını (Skatter) grafiği (Bağımlı Değişken = Kardeşi İle Birlikte Yaşamaya İlişkin Duygu Ve Düşünce Puanları).....	31
Şekil 3.4 Standardize edilmiş artıkların (rezidüellerin) histogramı (Bağımlı Değişken = Kardeşin Özelliklerine İlişkin Düşünce Puanları).....	32
Şekil 3.5 Normal Olasılık Grafiği (Bağımlı Değişken = Kardeşin Özelliklerine İlişkin Düşünce Puanları).....	32
Şekil 3.6 Regresyon modeli için artıkların (Rezidüellerin) saçını (Skatter) grafiği (Bağımlı Değişken = Kardeşin Özelliklerine İlişkin Düşünce Puanları).....	33
Şekil 3.7 Standardize edilmiş artıkların (rezidüellerin) histogramı (Bağımlı Değişken = Kardeşin Durumuna İlişkin Üzüntü Ve Endişe Puanları).....	34
Şekil 3.8 Normal Olasılık Grafiği (Bağımlı Değişken = Kardeşin Durumuna İlişkin Üzüntü Ve Endişe Puanları).....	34
Şekil 3.9 Regresyon modeli için artıkların (Rezidüellerin) saçını (Skatter) grafiği (Bağımlı Değişken = Kardeşin Durumuna İlişkin Üzüntü Ve Endişe Puanları).....	35

BÖLÜM I

GİRİŞ

Bu bölümde araştırmanın kaynağı olan problem durumuna, araştırmanın amacına, önemine, varsayımlarına, sınırlılıklarına ve tanımlara yer verilmiştir.

1.1 Problem Durumu

Aileye katılan yeni bir kardeş, aile üyelerinin her biri için ayrı bir anlam ifade etmektedir. Yeni gelen kardeşin özel gereksinimli olması yine her üye için farklı bir anlam taşıyabilmektedir. Bu durumdan en çok etkilenen özel gereksinimli kardeşten önce dünyaya gelen sağlıklı kardeşdir. Engelli kardeşin aileye katılımıyla birlikte ilk dönemdeki şok ve üzüntü evresi daha sonra yerini kardeş ilişkilerini geliştirmek için olumlu adımlara bırakır. Sağlıklı olan kardeş evin içinde iki farklı rolü üstlenir. Sağlıklı kardeş 3. bir ebeveyn rolü üstlenirken bir yandan da engelli kardeşiyle onun seviyesine inebilen çocuk rolünü üstlenir (Aykara, 2015).

Kardeş ilişkisi genellikle ömür boyu süren bir ilişkidir. Kardeşler çoğu zaman ebeveyn hakkında aynı görüşleri paylaşırlar ve birbirlerinin durumunu başka herhangi birinden daha fazla anlarlar. Bu anlamda, başka hiçbir ilişkinin kardeşlerinki kadar uzun sürmediği söylenebilir. Kardeş ilişkisinin temeli erken çocukluk dönemine dayanmaktadır. Kardeşler bu dönemde birbirleri için sürekli bir arkadaşlık kaynağıdır. Bu dönemdeki sıcaklık ve sevgi ileriki dönemlerdeki yakınlık ve korumanın temelini oluşturur. Aynı zamanda 3–4 yaşları arasında kardeşlerin arasında rekabet ilişkisi de başlamaktadır. Orta çocukluk ve ön ergenlik döneminde (9–12 yaş) ise çocuklar arasındaki etkileşim daha eşit ve dengeli olmaya başlar. Erken çocukluk döneminde küçük kardeşe bakım da veren büyük kardeşin bu dönemde bu sorumluluğu oldukça azalır. Bakım ilişkisindeki değişime ek olarak baskınlık ilişkisi de devreye girmektedir. Küçük kardeşin bağımsızlığı artmış büyük kardeşin de küçük kardeş üzerindeki sorumluluğu azalmış ya da kalkmıştır (Onat Zoylan, 2005).

Aynı anne babadan doğmuş olmak ve ortalama eşit yaşam standartlarına sahip olmak gibi nedenlerle kardeşler çoğunlukla birbirlerini anlamak konusunda daha rahattırlar. Arada bulunan kan bağı ve ortak paylaşımlılıklar nedeniyle insan hayatında aktif olarak süren en

uzun dönemli ilişki kardeşliktir. Yaşamın başladığı günden itibaren birlikte olmak bir ilişkiyi daha yakın ve samimi temellere oturtmaktadır. Bu temellerle oluşan bağ zaman içinde tarafların gelişimsel dönem özelliklerine göre yerini rekabet ilişkisine ve ardından denge durumuna bırakır. Büyük kardeş ve küçük kardeşin rolleri de yaş artışına bağlı olarak değişir ve düzenlenir (Onat Zoylan, 2005).

Engelli kardeşe sahip olan çocuklar için bu süreç biraz daha farklı seyredebilmekte ve bu sürecin niteliği değişebilmektedir. Örneğin, engelli kardeşe sahip olan çocuklar bir yandan kardeşlerinin farklılığını anlamaya alışırken, diğer yandan da normal kardeşi olan yaşlıtlarına oranla daha fazla sorumluluk aldıklarını ve anne babalarından daha az ilgi gördüklerini hissedebilirler (Şenel, 1995). Bir diğer nokta, engelli olmayan çocuklar, engelli kardeşlerinden, anne ve babalarının yaşadıklarına benzer şekilde etkilenebilir ve benzer duygusal aşamalar gösterebilir. Engelli bir kardeşe sahip olma, çocukların sosyal duygusal süreçlerine zarar verip duygusal tepkilerinde; kızgınlık, düşmanlık, kıskançlık, suçluluk, üzüntü, endişe, korku, utanma, ve reddetme gibi olumsuz duyguları yaşamalarına neden olabilir (İçöz, 2001).

Her ne kadar bu süreç engelli kardeşi olan çocuklar için belli zorlukları taşıyor olsa da, kardeş ilişkilerini olumlu ya da olumsuz etkileyebilen bazı değişkenlerden söz etmek mümkündür. Bunlar arasında başta gelenler engelin derecesi, cinsiyet, yaş ve eğitim durumu gibi faktörlerdir. Bu faktörlere ilişkin olarak ortaya çıkan farklılıkların kaynağının belirlenmesi, kardeş ilişkilerini yorumlamada aile ve kardeşler için çözüm yollarını belirlemede yol gösterici olabilmektedir (Korkmaz, 2008). Örneğin, ailede engelli çocuğun engel derecesinin artması aynı zamanda bakım ihtiyacının da artmasına neden olur. Bu durum sağlıklı kardeşin bağımsız hareket etme becerisinin azalmasıyla ilişkilendirilmiştir. Yani engelli çocuğun engel derecesi arttıkça ona yönelik ilgi de artmaktayken, sağlıklı kardeşe yönelik ilgi bir o kadar azalmaktadır (Korkmaz, 2008).

Bu nedenle, bu araştırmanın birinci problemi Otizm Spektrum Bozukluğuna (OSB) sahip kardeşi olan ergenlerin yılmazlık kaynakları ve kardeşlerine yönelik tutumlarının çeşitli demografik değişkenler (kendi cinsiyeti, kardeşinin cinsiyeti, engel türü, engel derecesi, ailenin gelir düzeyi ve bakıma yardımcı kişinin varlığı) açısından incelenmesidir.

Ergenler stres yaratan durumlar karşısında baş etme mekanizmalarından ikisini bir arada da kullanabilmektedirler. Probleme çözme yaklaşımı konusunda kararlı olup öncesinde

kendi duygusal rahatlamalarını yaşayarak daha kararlı ve sakin bir şekilde harekete geçebilmektedirler. Anne babaların kullanmış oldukları yaklaşımı engelli bir kardeşe sahip olan çocuklar da sıklıkla kullanmaktadırlar. İlk olarak anne babanın stres durumundan etkiledikleri için bu durumla baş etmek zorunda kalmaktadırlar. İkinci olarak da anne babaları öldükten sonra kardeşlerinin bakımından kendilerinin sorumlu olacaklarını bilmek stres yaratabilmektedir. Çünkü kardeşlerinin bakımı kendi sorumluluğunda olacak olan sağlıklı kardeşler, gelecek kariyer planlarını, yaşam tarzını belirlerken engelli kardeşlerinin ihtiyaçlarını ön planda tutmak zorunda olacaklardır (Şenel, 1995).

Çocukların baş etme strateji geliştirebilmelerinde özgüvenleri oldukça önemlidir. Çocuklar karşılaşmış olduğu zorluklarla mücadele edebilecek stratejileri geliştirebilmek ve uygulayabilmek için özgüvene ihtiyaç duyar. Engelli bir kardeşe sahip çocuklar, çocukluk döneminde anne babaları tarafından sürekli olarak engelli kardeşinin ilerde bakımından sorumlu olma, yanından asla ayırmama gibi dayatmalara maruz kaldıklarında, kendi gelecekleriyle ilgili plan yapmada kendilerini engellenmiş olarak hissederler. Bu durumun yaratmış olduğu özgüven zedelenmesi sağlıklı kardeşlerin ilerde gerçekten istedikleri hayatı yaşayamayacaklarını ve istedikleri kişiyle evlenip mutlu bir hayat kuramayacaklarını düşüncelerine neden olur (Aykara, 2015).

Bir diğer baş etme stratejisi ise savunma mekanizmalarıdır. Savunma mekanizmaları problem çözme stratejilerine göre daha sağlıksız ve bilinçsiz işleyen süreçlerdir. Savunma mekanizmaları bireyin sorunu tamamen çözülmesi konusunda yetersiz kalan ve bireyi engelleyen mekanizmalardır (Aykara, 2015). Belli başlı savunma mekanizmaları, bastırma, aşırı genelleme, yer değiştirme, kişiselleştirme, yansıtma, mantığa bürüme, gibi sıralanabilmektedir. Savunma mekanizmaları zorlu yaşam koşullarına uyum sağlamanın önünde engel oluşturduğu için çocukların yılmazlık kaynakları güçlendirilmeli ve uyum sağlama sürecinin desteklenmesi gerekmektedir.

Engelli kardeşe sahip çocukların baş etme mekanizmaları geliştirmelerinde önemli faktör de sosyal destek sistemidir. Çocuğun içinde yer aldığı sosyal çevre yani arkadaş, akraba, komşu, diğer aile üyeleri, çalıştıkları kurumlardaki kişiler, okul ortamında öğretmenleri çocuğun yaşamış olduğu sorunlarla baş etmesinde ve yeni duruma olumlu uyum sağlamasında son derece önemlidir (Aykara, 2015). Bu nedenle, araştırmanın ikinci

problemini ise OSB'ye sahip kardeşi olan ergenlerin yılmazlık kaynaklarının kardeşlerine yönelik tutumlarındaki yordayıcılığının incelenmesini oluşturmaktadır.

1.2 Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın birinci amacı OSB'ye sahip kardeşi olan ergenlerin yılmazlık düzeylerinde ve kardeşe yönelik tutumlarında cinsiyete, engel türüne, kardeşin bakımına yardımcının varlığına, kardeşin cinsiyetine, ailenin içinde yer aldığı gelir grubuna ve kardeşin engel derecesine göre anlamlı bir farkın olup olmadığını incelemektir. Araştırmanın ikinci amacı ise OSB'ye sahip kardeşi olan ergenlerin yılmazlık kaynaklarının engelli kardeşlerine yönelik tutumlarını anlamlı bir şekilde yordayıp yordamadığını incelemektir. Bu amaçlarla ilgili olarak alt problemlere yanıt aranmıştır:

1. OSB'ye sahip kardeşi olan ergenlerin yılmazlık düzeylerinde cinsiyete, engel türüne, kardeşin engel derecesine göre, kardeşin bakımına yardımcının varlığına, kardeşin cinsiyetine, ailenin içinde yer aldığı gelir grubuna göre anlamlı bir fark var mıdır?
2. OSB'ye sahip kardeşi olan ergenlerin kardeşe yönelik tutumlarında cinsiyete, engel türüne, kardeşin engel derecesine göre, kardeşin bakımına yardımcının varlığına, kardeşin cinsiyetine, ailenin içinde yer aldığı gelir grubuna göre anlamlı bir fark var mıdır?
3. OSB'ye sahip kardeşi olan ergenlerin yılmazlık kaynakları engelli kardeşlerine yönelik tutumlarını anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?

1.2 Araştırmanın Önemi

Ülkemizde özel gereksinimli çocuk sayısı oldukça fazla olmasına rağmen onların yaşam standartları, aile dinamikleri ve kardeş ilişkilerine yönelik sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Engelli çocuklar ve kardeşlerine yönelik yapılan araştırmaların yetersiz olması bu alanda yapılacak olan çalışmalara ihtiyaç oluşturmaktadır. Ülkemizde genellikle engelli kardeşe sahip olan çocuklarla ilgili sayıca az ve nicel yöntemler kullanılarak çalışmalar yapılmaktadır (Kahraman ve Karadayı, 2015).

Bu çalışmada Otizm Spektrum Bozukluğu'na (OSB) sahip kardeşi olan ergenlik dönemindeki çocuklarla çalışılmıştır. OSB'nin gün geçtikçe yaygınlaşması fakat bununla

birlikte neden kaynaklandığının kesin olarak bilinmemesi ve kesin çözümlü bir tedavi yönteminin olmaması; ailesinde OSB'ye sahip bir çocuk olan kişiler için önemli bir sorun oluşturmaktadır. Alan yazın incelendiğinde OSB'ye sahip çocukları konu alan araştırmalar genellikle ebeveynleri temel almaktadır. Bu araştırmalar anne babaların yaşamış oldukları zorlukların belirlenmesi ve anne babaların yılmazlık düzeylerinin güçlendirilmesine yönelik olarak karşımıza çıkmaktadır. OSB'li çocuk bulunan ailedeki sağlıklı kardeşe ya da kardeş ilişkilerine odaklanan çalışmalar son derece yetersizdir.

Türkiye'de yapılan çalışmalara bakıldığında bu çalışmaların hem kuramsal hem de uygulama anlamında yetersiz kaldığı görülmektedir. Engelli bir çocuğa sahip anne babalar üzerine yapılan çalışmaların sayısı artmakla birlikte sağlıklı kardeş üzerine yapılan çalışmaların hem sayısı hem de etkililiği son derece azdır. Engelli kardeşe sahip çocuklara yönelik etkili ve kurumlar tarafından uygulanabilecek problem çözme stratejileri geliştirilemediği için çocuklar kalıcı çözüm sunmayan duygusal rahatlama odaklı (sanatsal ve sportif faaliyetler) stratejilere yönelmektedirler (Aykara, 2015).

Ergenlik dönemi çocukların kimlik arayışına girdikleri, fiziksel, zihinsel ve duygusal açıdan gelişim ve değişimi oldukça hızlı ve derinden yaşadıkları bir dönemdir. Ergenlik döneminde kimlik kazanımı arayışında ve yetişkinliğe uyum sağlama döneminde olan ergenler, eğer evde OSB olan bir kardeşe sahip ise bu süreci diğer akranlarına göre çok daha zor atlatabilmektedir.

Geçmiş yıllarda sayıca az da olsa yapılan çalışmalarda engelli çocukların eğitiminde engelli olmayan kardeşi de sürece dahil etmenin önemi saptanmıştır. Ancak engelli olmayan kardeşlerin sosyal destek kaynaklarını güçlendirerek kardeşlerine yönelik olumlu tutum geliştirmelerini etkileyen faktörlerin incelenmesine yönelik araştırmalar hala çok kısıtlı sayıdadır. Bu araştırmada bu konudaki alan yazına katkıda bulunmak amacıyla kardeşe yönelik tutumla ilişkili bir faktör olarak yılmazlık kaynakları ele alınmıştır.

Geniş çerçevede özel eğitime ihtiyacı olan çocukların engelli olmayan kardeşlerinin yaşamış oldukları sorunlarla baş etme becerilerinin gelişmesi için, uygulanabilir psikoeğitim programları, psikolojik destek çalışmaları ve aileye yönelik kardeşi de merkeze alan sosyal yardım hizmetleri çalışmalarının yaygınlaştırılması engelli kardeşe sahip çocukların sağlıklı gelişimini desteklemek adına oldukça önem taşımaktadır (Aykara, 2015). Bu nedenle, bu araştırmanın bulgularının OSB'ye sahip kardeşi olan ergenlerin kardeşlerine yönelik olumlu

tutum geliştirmeleri için gerekli becerileri kazandırmaya yönelik oluşturulacak olan psikoeğitim, destek ve psikolojik danışma grupları için önemli bilgiler sağlayacağı dűřünölmektedir.

1.3 Araştırmanın Varsayımları

1. Araştırmaya katılan öğrencilerin araştırmada kullanılan veri toplama araçlarını gerçek durumlarını yansıtacak biçimde içtenlikle ve objektif bir şekilde cevapladıkları varsayılmaktadır.

2. Engelli kardeşlere ait tanıların doğru olduğu varsayılmaktadır.

1.4 Araştırmanın Sınırlılıkları

1. Araştırmanın bulguları 2016-2018 yılları arasında Denizli ve İzmir illerindeki Otizm Spektrum Bozukluğu'na sahip kardeşi olan 11-18 yaş aralığında yer alan 254 öğrenciden alınan bilgilerle sınırlıdır.

1.5 Tanımlar

Yılmazlık:

Yılmazlık potansiyel olarak yaşamı değiştiren deneyimlere maruz kalma sırasında veya sonrasında başarılı bir yaşam boyu gelişim sürecinin kapasitesini, süreçlerini ve sonuçlarını içeren, önemli zorluklar karşısında olumlu uyum gösterme becerisidir (Masten ve Reed, 2002). Bu araştırmada OSB'na sahip kardeşi olan ergenlik dönemindeki çocukların yılmazlık düzeyleri Baltacı ve Karataş (2013) tarafından belirlenen aile, kişinin kendisi, arkadaş ve okul-öğretmen yılmazlık kaynakları boyutları açısından ele alınmıştır.

Engelli Kardeşe Yönelik Tutum:

Engelli kardeře yönelik tutum normal geliřim gösteren çocuđun, özel gereksinimli kardeřine iliřkin üzüntüsü, endiřesi ve duygularına karřı aldıđı durum, tutulan yol ve davranıř eđilimlerini içermektedir (Dolanay, 2016). Bu arařtırmada kardeře yönelik tutum, engelli kardeři ile birlikte yařamaya iliřkin duygu ve dűřünce, kardeřin özelliklerine iliřkin dűřünce

ve kardeşin durumuna ilişkin üzüntü ve endişe alt boyutları açısından ele alınmıştır (Küçükler 1997). Birinci ve ikinci alt boyut olumlu tutumu ifade ederken, üçüncü alt boyut olumsuz tutumu ifade etmektedir.

Otizm Spektrum Bozukluğu:

Otizm Spektrum Bozukluğu, DSM-V tanı kriterlerine ilişkin yapılan önemli değişiklikler sonucunda sosyal etkileşim ve iletişimde gecikme ya da sapma ile kendini gösteren, yineleyici-sınırlı-olağan dışı davranış/ilgilerin olduğu, yaşamın ilk yıllarında başlayan nörogelişimsel bir bozukluk olarak tanımlanmıştır. DSM-IV'te Otistik Bozukluk, Asperger Sendromu, Rett Sendromu, Çocukluk Dezintegratif Bozukluğu ve başka türlü adlandırılmayan yaygın gelişimsel bozukluk olarak ayrı tanılama kategorileri yer alırken; DSM-V ile 2013 yılında Otizm Spektrum Bozukluğu çatısı altında birleştirilmiştir (Kırcaali İftar, 2015).

Çocukluk Dezintegratif Bozukluğu:

Çocukluk Dezintegratif Bozukluğu çok nadir görülen bir yaygın gelişimsel bozukluktur. İlk kez T. Heller tarafından 1908 yılında Infantil Demans adıyla tanımlanmıştır. Çocuğun yaşamının ilk 3-4 yılında normal kabul edilen gelişimin ardından sosyal ve iletişim becerilerinde ciddi gerileme olması bozukluk için tipiktir (Sanberk ve Eroğlu, 2013).

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Bu bölümde Otizm Spektrum Bozukluğuna sahip kardeşi olan ergenlerin yılmazlık kaynakları, yaşantılarını nasıl algıladıkları, kardeşlerine yönelik tutumları ile ilgili kuramsal bilgilere ve bu konular üzerine yapılmış araştırmalara yer verilmektedir.

2.1 Yılmazlık

Yılmazlık (resilience) kavramı köken olarak Latince'den gelmektedir. Latince'de 'bir maddenin bükülür veya elastiki olması anlamını taşımaktadır. Oxford (2017) sözlüğünde de zorluklardan hızlı bir şekilde kurtulma becerisi ve dayanıklılık olarak tanımlanmıştır. Alan yazında yılmazlık kavramı yerine pek çok eş anlamlı kavram da kullanılabilir. Bu kavramlar Türkçe literatürde; sağlık, psikolojik sağlık, dayanıklılık, yenilmezlik olarak geçmektedir (Kaner ve Bayraklı, 2010).

Masten ve Obradovic'e (2006) göre yılmazlık kavramı geniş ve kavramsal bir konu olarak, olumsuzluklara rağmen pozitif bir uyum sağlama süreci olarak tanımlanabilir. Yani yılmazlık kavramı sadece olumsuz yaşantılar karşısında zarar görmemek anlamına gelmemektedir. Yılmazlık kavramının en temel unsuru olumsuz yaşantılar sonrasında psikolojik olarak yeniden ve daha güçlü hale gelmektir (Olsson, Bond, Burns, Vella-Brodrick ve Sawyer, 2003).

Masten, Best ve Garmezy (1990) ise yılmazlığı üç tür durumu betimlemek için kullanmışlardır. Bunlardan birincisi yüksek risk taşıyan ortamlarda yaşayan çocuklarda gözlenen olumlu sonuçları ifade etmek için, ikincisi uzun süren stresli yaşantılara rağmen çocukların olumlu uyumunu devam ettirebildiklerini belirtmek için ve üçüncüsü ise travmanın olumsuz etkilerinden çabuk sıyrılan, travmayı kısa sürede atlatan çocukların özelliklerini ifade etmek içindir.

Kişinin hayatındaki köklü değişimler uyum sağlama becerisinin gelişimine katkı sağlamaktadır. Ancak şüphesiz ki her yeni düzenleme potansiyel olarak stresi içinde barındırır. Bu nedenle stresin yapısını anlamak kişinin davranışının anlamlandırılmasına yardımcı olmaktadır. Her stresin yapısını anlamak için var olduğu ortamdaki risk faktörlerinin

ve korucuyu faktörlerin tespit edilmesi gerekmektedir. Risk faktörlerin belirlenip etkisi azaltılmaya çalışırken korucuyu faktörlerin de güçlendirilmesi gerekmektedir (Burke, 2004).

2.1.1 Ergenlik Döneminde Yılmazlığı Etkileyen Risk Faktörleri ve Koruyucu Faktörler

Kararımak'a (2006) göre yılmazlık, olumsuz bir durum ile karşılaşıldığında risk ve koruyucu faktörlerin etkileşimi sonucunda ortaya çıkan, bireyin hayatındaki değişikliklere uyum sağlama sürecidir. Karabulut ve Balcı (2017) yılmazlığı, bireylerin yaşamları boyunca maruz kaldıkları stresli ve riskli koşullara gösterdikleri bir karşı koyma ya da uyum gösterme süreci olarak tanımlamıştır. Bu süreç, hem bireyin kendi kişisel özelliklerinden hem de içinde bulunduğu aile ve toplum yapısından etkilenmekte ve yaşam boyu edinilen deneyimlerle şekillenmektedir.

Bireyin yaşam serüveninde ergenlik dönemi, doğum öncesindeki dönemden sonra zihinsel gelişimin en hızlı yaşandığı dönemdir. Ergenlik dönemi özellikle cinsiyet rollerinin ve kimlik kazanımının geliştiği oldukça önemli bir dönemdir. Bu nedenle bu dönemde bireyin hayatını derinden etkileyebilen pek çok yaşantı ile karşılaşmaktadır. Bireyin ergenlikten sonra sağlıklı bir yetişkinlik yaşamının olması için ergenlik döneminde bireyin yılmazlık kaynaklarının güçlendirilerek baş etme becerilerinin kazandırılması gerekmektedir. Bu da yılmazlık kaynaklarının, yılmazlığı etkileyen risk ve koruyucu faktörlerin araştırılmasının önemini artırmaktadır (Çelik, 2013).

Masten ve Reed'e (2002) göre yılmazlık ile ilgili bir yargıda bulunabilmek için kişinin karşılaştığı bir risk durumunun var olması gerekmektedir. Risk durumu mevcut değilse çocuk için yeterli, iyi uyumlu ve normal denilebilir fakat bu çocuk tanımlanırken yılmazlık kavramından söz edilemez. Bu nedenle yılmazlık diyebilmek için çocuğun yaşamında büyük bir stres durumunun olması ve bu belirli risk durumu ile ilgili koruyucu ve risk faktörlerinin bulunması gibi etmenler incelenir.

Bireyin yılmazlık düzeyi üzerinde son derece etkili olan risk faktörleri ve koruyucu faktörler araştırıldığında karşımıza şu örnekler çıkmaktadır. Risk faktörleri; erken doğum, olumsuz yaşam olayları, kronik hastalıklar ve hastanede yatmak, ekonomik sıkıntılar, akademik başarısızlık, yetersiz sosyal çevre, anne ve babanın ayrı yaşaması, boşanması ya da tek bir ebeveynle yaşama, anne babanın psikopatolojik durumlarının olması, anne babadan birini ya da her ikisini erken kaybetme, ilgisiz anne baba tutumları, çocuk ihmali ve istismarı,

engelli bir kardeşe sahip olma, genetik bozukluklar, doğal afetler zorunlu göç vs. olarak belirtilmektedir (Gürkan, 2006).

Koruyucu faktörler ise genel anlamda bireyin olumsuz durumlar ile baş edebilmesi için gerekli olumlu bakış açısı, yüksek özsaygı, özgüven, olumlu aile ve arkadaş desteği, akademik açıdan başarılı olma, sanatsal ya da sportif faaliyetlerde başarı gösterme ve problem çözme becerisinin yüksek olması olarak belirtilmektedir (Murray, 2003). Diğer bir deyişle, koruyucu faktörler bireyin karşı karşıya kaldığı yoğun strese ve risk etmenlerine rağmen onun daha iyiye gitmesini sağlayan faktörlerdir.

Özellikle ergenlik döneminde hızlı değişimin etkisi ve riskli yaşam deneyimleri yaşama ihtimalinin yüksek olması nedeniyle, ergenin sosyal çevresinin desteğinin önemi büyüktür. Bu dönemde ergenin gelişiminde risk faktörlerinin etkisini azaltmak adına üç ana koruyucu faktörün güçlendirilmesi gerekmektedir. Üç ana koruyucu faktörün birincisi, ergenin sahip olduğu özelliklerdir. İlk faktörün içeriğinde sosyal yeterlilik, problem çözme becerisi, bağımsızlık ve hedefe sahip olmak yer almaktadır. İkinci koruyucu faktör olan ailenin etkisi özellikle bebeklik ve erken çocukluk döneminde oldukça büyüktür. Üçüncü koruyucu faktör ise okuldur. Üçüncü faktörün içeriğinde ise okul başarısı, akran desteği, öğretmen ile iyi ilişkiler yer almaktadır. Ergenin uyum sürecinin sağlıklı olması için üç koruyucu faktörün sürekli olarak etkileşim halinde olması gerekmektedir (Kurtoğlu ve Doğan, 2016).

Ergenlerin yılmazlığını güçlendirecek koruyucu faktörler göz ardı edildiğinde olumsuz yaşam koşullarına maruz kalan kişiler var olan sorundan kaçmak için çeşitli yanlış düşünce kalıplarını benimsemektedirler. Sorunla yüzleşip problem çözme becerisi gelişmeyen kişiler olumsuz düşünceleri abartıp olumluyu göz ardı etme, küçük aksilikleri aşırı genelleme, akıllı okuma, işe yaramayan duygusal akıl yürütme, kişiselleştirme ya dışsallaştırma gibi düşünce tuzaklarından birine tutunmayı tercih etmektedirler (Hefferon ve Boniwell, 2018).

Bireyin yılmazlığı üzerinde geçmişte yapılan araştırmalar daha çok olumsuz yaşantılar ve duygular ile risk faktörleri üzerinde dururken; günümüzde yılmazlığı yükseltmek için bireyin iyi oluşuna odaklanan koruyucu faktörler üzerinde durulmaya başlanmıştır. Bu nedenle günümüzde yılmazlık ile ilgili araştırmaların temelinde insanın olumlu ve güçlü yönlerinin vurgulanması, güçlü sosyal destek ağlarının oluşturulması, baş etme becerilerinin geliştirilmesi ve koruyucu faktörlerin artırılması yer almaktadır. Bu koruyucu faktörlere sahip

çocukların karşılaştıkları zorlukların üstesinden daha kolay geldikleri görülmektedir (Kurtoğlu ve Doğan, 2016).

2.1.2 Yılmazlık Kaynakları

Bireylerin kişilik özellikleri ve yaşam becerileri, ailede, toplumda ve öğrencilik yıllarında okul ortamında geliştirilebildiği gibi bireyin yılmazlık kaynakları da güçlendirilerek yılmazlık düzeyi geliştirilebilir (Çelik, 2013). Yılmazlık bireylerin benzer durumlar karşısında farklı tepkiler vermelerinin nedenini de açıklamaya yardımcı olmaktadır. Bireyin koruyucu faktörlerinin geliştirilmesiyle birlikte kişinin yılmazlık kaynakları oluşturulacak ve bu sayede de bireyin davranışları anlamlandırılabilir. Özellikle ergenlik dönemindeki bireyin davranışlarının anlamlandırılmasında ve uyum becerisinin gelişmesinde yılmazlık kaynakları rehberlik edecektir (Burke, 2004).

Newman (2004) ergenlik döneminde çocukların sahip olması gereken yılmazlık kaynaklarını, sorunlar karşısındaki baş etme becerisine sahip olmak, özgüven sahibi olmak, bağımsız hareket edebilme becerisine sahip olmak, koşulsuz destekleyici bir ebeveyne sahip olmak, olumlu okul yaşantısı, arkadaşlardan oluşan güçlü sosyal destek ağına sahip olmak, duygularını ve düşüncelerini ifade edebilme becerisine sahip olmak olarak sınıflandırmıştır.

Ergenlik döneminde kişinin yılmazlık özelliklerinin ve buna bağlı davranış örüntülerinin geliştirilmesinde duygusal dışavurum etkili olabilmektedir. Kişiler kendilerini rahatsız eden, depresyon gibi önemli ruhsal hastalıkların çıkmasına neden olabilen, yaşam direncini düşüren, baş etme becerilerini zayıflatan durumlar sonucunda oluşan olumsuz duyguları ifade edip psikolojik iyi oluşlarını koruyabilirler. Duygusal dışavurum sayesinde rahatlayan ve duygularını dengeleyen kişi yılmazlık düzeyini koruyabilir (Çelik, 2013).

Bireylerin karşılaşmış oldukları zorlu yaşam olaylarına maruz kalıp buna rağmen ayakta kalıp mücadele edebilmelerini açıklayan yılmazlık kavramı şüphesiz ki özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin sahip olması gereken bir yeterlidir. Özel gereksinimli çocuğa sahip aileler evde, sosyal yaşantılarında, iş ortamında diğer ailelere göre daha çok stres altındadırlar (Kaner, Bayraklı ve Güzeller, 2011). Bu ailelerin içinde buldukları stres yaratan durumlara karşı onların yılmazlık kaynaklarının güçlendirilmesi söz konusu ailelerin yılmazlıklarını artıracak sorunlarının üstesinden daha kolay gelmelerine yardımcı olacaktır (İşcan ve Malkoç, 2017).

Engelli çocuğa sahip anne babalar ve sağlıklı kardeşlere yılmazlıklarını yükseltmeye yönelik verilecek kapsamlı eğitimler ve sosyal destek çalışmaları sonrasında ergenler kazanmış oldukları baş etme becerileri ile özel gereksinimli çocuğun aileye katılmasıyla yaşamış oldukları sorunların üstesinden daha rahat gelebileceklerdir. Özel gereksinimli çocukların ailelerinin yaşamış oldukları zorlukların üstesinden gelme sürecinde umudun önemli bir rolü olduğu düşünölmektedir (İşcan ve Malkoç, 2017).

Özellikle engelli kardeşe sahip, ergenlik dönemindeki çocuklarda yetkinlik ve yılmazlığın gelişimi olumlu duygular ile ilişkilidir (Clonan ve arkadaşları, 2004). Sosyal ve duygusal kaynaklarının güçlendirilmesiyle birlikte çocuğun kendine ve engelli kardeşine yönelik olumlu duyguları artacaktır. Olumlu duygu gelişimin ardından olumlu davranış gelişimi yaşanacak ve çocuğun uyum becerileri artacaktır (Bear, Manning ve Izard, 2003).

Alan yazın incelendiğinde, engelli çocukların ailelerinin yılmazlık kaynaklarının güçlendirilmesi ve bu sayede yılmazlık düzeylerinin yükselmesine yönelik yapılan çalışmalar daha çok ebeveynleri temel aldığı görölmektedir. Engelli çocukların sağlıklı kardeşlerine yönelik yapılan çalışmalar sayıca az olmakla birlikte etkili olan çalışmalar karşımıza çıkmaktadır. Kardeşi temel alan çalışmaların ihtiyaç dahilinde olması nedeniyle kardeş destek grupları oluşturulmaktadır. Kardeş destek grupları sağlıklı kardeşe çeşitli fırsatlar sunmaktadır. Bu fırsatlar sağlıklı kardeşin duyguları hakkında konuşabilme fırsatı, gerçekten neye ihtiyaç duyduğunu ifade etme fırsatı ve kardeşlerinin diğer normal kardeşler gibi ele alındığını yalnız olmadığını grup içinde görme fırsatı olarak belirtilmektedir (Burke, 2004).

Yılmazlık özellikleri gelişmiş olan çocukların iletişim becerileri de oldukça güçlüdür. Çevreyle iletişimi güçlü olan çocukların sosyal destek ağları da genişlemektedir. Engelli kardeşe sahip çocukların sosyal destek ağları ne kadar etkili olarak genişletilirse zorlu koşulları yönetme becerileri de o kadar gelişmektedir (Burke, 2004).

2.2 Engelli Kardeşe Yönelik Tutum

Toplum içinde yaşayan insanlar birlikte olmaya ve yaşadıklarını birbirleriyle paylaşmaya ihtiyaç duyarlar. İnsan çevresiyle sürekli etkileşim halindedir. Bireyin bir diğer bireye yönelik davranışını; başka bireylerle olan ilişkisini algılamasına, değerlendirmesine ve o bireyler ile ilgili yargısı belirler. Bireyin kendi davranışları üzerindeki bu yönlendirici etkiye ‘tutum’ denir (ifti, 1997). Tutum bireyin herhangi bir nesneye, kişiye, olaya karşı

düşüncesini ve davranışını belirleyen kazanılmış içsel bir durum olarak da tanımlanmaktadır (Senemoğlu, 2012).

Tutumların gelişimi ve değişimini pek çok yaklaşım açıklamaktadır. Fakat yaygın olarak dört temel yaklaşımla açıklanmaktadır. Bunlar; koşullanma ve pekiştirme, çatışma, işlevsellik ve bilişsel tutarlılık yaklaşımlarıdır. Tutum çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Tutumun düşünce, duygu ve davranış boyutları vardır. Bu alt boyutlar kendi içinde tutarlılık göstererek bir bütünü oluşturmakta ve bireyi davranışa hazırlamaktadır (Er, 2011). Tutumların belirlenmesi üzerinde duyguların önemi oldukça büyüktür. Bununla birlikte tutumlar değerlerle de birleştirilmektedir. Tutum belirli bir duruma yönelik özel tercihlerdir. Genel olarak tutum insan performansını belirleyen eğilimi ve özel tercihleri kapsar (Senemoğlu, 2012).

Engelli bireyler tarih boyunca çok farklı şekillerde algılanmış ve çoğunlukla da pek çok olumsuz tutum ile karşı karşıya kalmışlardır. Toplumun engelli birey ile ilgili algısı, engelli bireylerin iş hayatı, sosyal ortam gibi pek çok alanını etkilemekle birlikte onlara sunulan eğitim fırsatlarını da etkilemektedir (Akçamete, 2009). Aydınlanma çağından başlayarak batı toplumlarında engelli bireylerin toplumsal hayatta yer almasıyla ilgili olarak bireyci ve sosyal model olarak iki temel yaklaşım benimsenmektedir. Bu yaklaşımlar engelli olma durumuna bakış açısına ve yetersizliğin tanımlanmasına göre şekillenmektedir. Bireyci yaklaşım, engelli olma durumunda bireyin işlev sınırlılığına yani yetersizliğine odaklanır. Bireyin toplumsal hayatta yer almama nedenini bireyin yetersizliğine bağlı olan işlev sınırlılığı ile açıklar. Buna karşın sosyal model yaklaşımı engelli olma durumunu bireysel değil de toplumsal bir olgu olarak kabul eder. Buna göre de engelli bireyin toplumsal hayatta yer almama nedenini toplumun yanlış örgütlenme biçimi, toplumsal duyarlılık konusundaki bilgi eksikliği, toplumsal olarak ortak olumlu tutum ve davranış geliştirememesi olarak açıklar. Yani sorun bireyin sahip olduğu yetersizlik değil toplumun önyargıları ve çevre tarafından oluşturulan engellerdir (Akçamete, 2009).

Engelli bir bireyin toplumdaki yerinin net olmamasıyla birlikte aileye yeni katılan engelli bir birey aile üyeleri için yeni ve farklı bir durum olup beraberinde birçok sorunu getirebilmektedir. Engelli bir kardeşe sahip olan sağlıklı bireyler, engelli bir kardeşe sahip olduklarını öğrendikleri andan itibaren kabullenme, aile ve sosyal çevre ile ilişkiler, kardeşin bakımı, kendisinin ve kardeşinin gelecek kaygısı gibi pek çok sorunla karşı karşıya

kalmaktadır. Engelli bir kardeşe sahip olan çocuklar aile içinde kendilerini yeteri kadar ifade edememe, anne babadan ihtiyaç duyduğu ilgiyi görememe, kardeşin durumu için endişelenme, kardeşin durumu nedeniyle sosyal yaşantının kısıtlanması ve engelli kardeşin durumuyla ilgili yeterli bilgiye sahip olmama gibi sorunlar yaşamaktadırlar (Aykara, 2015).

Aile içinde engelli bir çocuğun aileye katılmasıyla birlikte kardeş ilişkilerini, ailenin yapısı, anne babanın çocuk yetiştirme tarzı, sosyal destek kaynaklarının varlığı, kardeşin bakımına yardımcı birinin varlığı, ailenin ekonomik durumu, anne babanın eğitim seviyesi, kardeşin engel türü ve engel derecesi gibi faktörler etkilemektedir. Bu duruma ek olarak sağlıklı kardeşlerin yaşları, gelişimsel düzeyleri de kardeş ilişkilerinin gelişmesinde belirleyici olmaktadır (Dolanay, 2016). Bu faktörler kardeşler arasındaki uyumu, etkileşimi ve ilişkiyi belirleyen temel faktörlerdir. Sağlıklı çocuğun engelli kardeşine yönelik olumsuz tutumunu olumlu yönde değiştirmek belirtilen faktörlerin iyileştirilmesiyle mümkün olmaktadır (Aksoy ve Yıldırım, 2008). Bu nedenle aileye yeni katılan ve sağlıklı kardeşine göre daha çok ilgiye ihtiyacı olan kardeşe yönelik sağlıklı kardeşin yaşanabileceği olumsuz duygular süreklilik göstermemektedir. Daha önce belirtildiği gibi farklı faktörlerin etkisiyle olumlu yönde değişim gösterebilmektedir (Dolanay, 2016).

Sağlıklı çocuğun engelli kardeşini kabullenmesinde yaşamış olduğu doğal duygusal süreçlerin yanında kabulü etkileyen ve etki derecesi farklılık gösteren faktörler de yer almaktadır. Bunlar, anne babanın engelli çocuğunu kabul edici tutumu, ailenin yapısı, doğum sırası, hem engelli hem de sağlıklı çocukların cinsiyetleri, kişilik özellikleri, engelli kardeşin engel türü, engel derecesi şeklinde belirtilmektedir (Onat Zoylan, 2005).

Engelli bir kardeşe sahip engelli olmayan ergenlerin kardeşlerine yönelik tutumları her zaman durağan değildir. Engelli olmayan çocuk, kardeşine uyum sağlayıp, ona yardımcı olurken bir yandan da kendi gelişimsel süreci içinde yaşadığı zorluklarla baş etmektedir. Sağlıklı kardeşlerin engelli kardeşlerine yönelik davranışları kendi yaş ve gelişimsel dönemlerine göre farklılaşmaktadır (Ahmetoğlu, 2004).

Engelli kardeşe sahip olan sağlıklı çocuklar, anne babalarının yaşadıklarından benzer şekilde etkilenmektedir. Engelli kardeşini kabul durumunda anne babalarınınkine benzer duygusal süreçlerden geçmektedirler. Sağlıklı kardeş de tıpkı anne babaları gibi engelli bir kardeşe sahip olduklarını öğrendiklerinde engelli kardeşi kabul ve uyumu açıklayan aile sistemi içerisindeki aşama modelinin evrelerini yaşayabilmektedir. Bu evreler sırasıyla şok,

inkar, depresyon, suçluluk, kızgınlık, utanma ve kabul olarak gruplandırılmıştır (Pearce, 1996, akt. Coşkun ve Akkaş, 2009).

Anne babaya benzer duygular yaşayan sağlıklı kardeşler, engelli kardeşlerine yönelik tutumlarında anne babalarının tutumlarından etkilenirler. Özellikle ergenlik dönemi içinde yer alan sağlıklı kardeş meydana gelebilecek sorunları daha derinden yaşamaktadır. Anne babanın engelli çocuğuna daha fazla ilgi ve sevgi göstermesi sağlıklı olan çocukta olumsuz birçok duygu yaratabilir. İhtiyacı olan ilgi, şefkat ve desteği anne babasından göremeyen sağlıklı çocuk kardeşine kızgınlık duyguları besleyebilir. Bununla birlikte engelli kardeşine karşı kıskançlık duyguları besleyen sağlıklı çocuk çeşitli davranış sorunları yaşayabilir. İlgi çekmek için engelli kardeşi gibi davranabilir, kendisinin daha küçük yaştaki davranışlarını sergileyebilir ya da engelli kardeşine karşı saldırgan davranışlarda bulunabilir. Bununla birlikte engelli kardeşlerinin durumuna ilişkin yaşamış oldukları üzüntü ve endişe duyguları yoğun olarak hissedilebilir. Engelli kardeşlerinin gelecekte anne babaları olmazsa bakımını kimin üstleneceği, gelecekte kardeşine ne olacağı gibi endişe taşıyabilirler. Ayrıca ilgi eksikliğinde kaynaklı olarak ilerde kendilerinin ya da çocuklarının da engelli olabileceği korkusunu hissedebilirler (Dolanay, 2016).

Engelli bir kardeşe sahip olmak sadece olumsuz duyguları beraberinde getirmemektedir. Aynı zamanda insan ilişkilerinde daha hassas ve yapıcı olma, insanlara karşı duyarlılığın artması, sorumluluk alma, daha yardımsever davranışlar sergileme gibi olumlu duyguların gelişmesine de katkı sağlamaktadır (Dolanay, 2016).

2.3 Engelli Bir Kardeşe Sahip Olmak

Kardeşlik ilişkisi diğer bütün ilişkilere kıyasla doğumdan ölüme kadar giden en uzun süreli ilişkidir. Bu ilişkiyi sağlıklı bir şekilde sürdürebilmek karşılıklı anlayışı, birbirinin isteklerine, davranışlarına ve yetersizliklerine ilişkin duyarlı olmayı gerektirmektedir. Kardeşler sürekli olarak birbirleriyle ilgili bilgileri, algıları, tutumları, inançları ve duyguları paylaşmaktadırlar. Aile sistemleri yaklaşımı da bu yaklaşımdan hareketle ortaya çıkmıştır. Aile sistemleri yaklaşımına göre kardeş ilişkileri, aile içinde tüm alt sistemleri etkileyen etkileşimsel bir ağ olarak tanımlanmaktadır (Aykara, 2015).

Ergenlik döneminde büyük kardeşin davranışları küçük kardeş ya da kardeşlere örnek oluşturmaktadır. Ergenlik dönemindeki çocuk kendisine herhangi bir uyarı yapılmaya da bu

rolü benimsemektedir. Engelli olmayan çocuk, kendi davranışlarının kardeşleri açısından gelecekte iyi ya da kötü davranış modeli oluşturacağını algılamaktadır ve ona uygun davranmaktadır. Buna karşın ergenlik dönemindeki çocuk anne baba tarafından yönlendirilmekten hoşlanmazken, kardeşleri tarafından da davranışlarının değerlendirilmesini istemez. Bu noktada kardeşler arasındaki dengeyi sağlama sorumluluğunu anne baba üstlenmelidir (Ahmetoğlu, 2004).

Rimmerman'a (2001) göre zihinsel engelli kardeşe sahip olan sağlıklı ergenlerin engelli bir kardeşe sahip olmalarının gelecekteki meslek seçimi, eş seçimi, evlilik kararı konusundaki tutumlarını etkilemediği görülmektedir. Etkilenen kişilerin raporları incelendiğinde daha çok kardeşinin bakımı konusunda aktif rol alan ve boş zamanlarında da kardeşiyle yoğun olarak zaman geçiren kız çocukların olduğu görülmektedir. Bir de çocukluk döneminde engelli kardeşinden uzak duran, bakımı konusunda sorumluluk almayan, kardeşiyle iletişimi sınırlı olan erkek çocukların olduğu görülmektedir. Ayrıca bu erkek kardeşler ilerde kendi çocuklarının da engelli olmasından endişelendiklerini ifade etmektedirler.

Kaminsky ve Dewey'in (2001) yapmış olduğu çalışmada kardeşlerin birbirini taklit etme davranışı incelenmiştir. Çalışmaya otizmli, down sendromlu ve hiçbir engeli olmayan çocukların kardeşleri dahil edilmiştir. Engelli bir kardeşe sahip çocukların, engeli olmayan kardeşe sahip çocuklara göre kardeşlerini daha çok kıskandıkları ve onları daha çok taklit ettikleri belirlenmiştir.

Engelli kardeşe sahip çocuklar zorlayıcı duygular ile baş etmek zorundayken, arkadaşları tarafından dışlanma korkusuyla birlikte kardeşlerine karşı karmaşık duygular hissedebilmektedirler. Bir yandan da kardeşlerine karşı kendilerini sorumlu hissetmekte birlikte yaşamış oldukları karmaşık duyguları bastırmak zorunda kalırlar. Duygu ve düşüncelerini ifade edemeyip bastırmak zorunda hisseden sağlıklı kardeşler kendi iç dünyasına dönerek ruhsal çöküntüler yaşayabilirler (Smith, 2000).

Engelli kardeşe sahip çocukların yaşamış olduğu sorunlara toplumsal cinsiyet rollerinin baskısı da eklenmektedir. Evdeki diğer sağlıklı kardeşin kız olması, kızlara yüklenen rol gereği daha da zorlayıcı olmaktadır. Evde sağlıklı kız çocukların erkek çocuklara göre engelli kardeşin bakımıyla ilgili sorumluluğu daha fazla olmaktadır. Bu sorumluluğu

üstelenemeyen kız çocuklarında özellikle ergenlik döneminde sosyoekonomik koşullar yetersiz ise evden kaçma davranışları gözlenebilmektedir (Aykara, 2015).

Engelli kardeşe sahip çocukların yaşamış oldukları bir diğer sorun da yoğun gelecek kaygısıdır. Sağlıklı çocukların çocukluktan itibaren evde karşılaştıkları sorunlarla ilgili olarak somut baş etme mekanizmalarına sahip olmayışı ve bu sorunun gelecekte de devam edebileceği düşüncesiyle; yetişkin yaşamlarında mutlu bir aile kurma, sağlıklı bir çocuk sahibi olma, iyi bir sosyal hayat ve başarılı bir iş hayatına yönelik yoğun kaygı duymaktadırlar (Aykara, 2015).

Engelli bir kardeşe sahip olan çocukların yaşamış oldukları bu olumsuz durumlar kardeşten kardeşe değişkenlik gösterebilmektedir. Aynı engel türüne sahip kardeşi olan her çocuğun kardeşine yönelik tutum ve davranışı aynı olmamaktadır. Kaldı ki yukarıda belirtilen olumsuz duyguların tamamının yaşanması için engelli bir kardeşin varlığı koşul değildir. Her iki kardeşin de sağlıklı olduğu aile ortamlarında bu duygular yine yaşanabilmektedir. Engelli kardeşe sahip çocukların problem davranışları ciddi psikolojik belirtileri olan rahatsızlıklara kadar çeşitlenebilmektedir. (Ahmetoğlu, 2004).

Engelli bir kardeşe sahip olmakla ilgili yapılan araştırmaların bir kısmı evde engelli bir kardeşin varlığının sağlıklı kardeş açısından olumlu kazanımları olduğunu belirtmektedir. Bu araştırmalar sağlıklı kardeşin, engelli kardeşe yeri geldiğinde oyun arkadaşı, bakımına yardımcı olabildiklerini ve engelli kardeşlerin sağlıklı kardeşleri sayesinde daha rahat arkadaş grupları içinde yer alabildiklerini belirtmektedir. Ayrıca bu sağlıklı çocukların, engelli kardeşi olmayan akranlarına oranla daha fazla yardım kuruluşlarında gönüllü olarak çalıştıklarını da görülmektedir (Kaner ve Bayraklı, 2010).

2.4 Otizm Spektrum Bozukluğu

OSB'nin nedenleriyle ilgili bilinmeyenler, bilinenlerden çok daha fazladır. OSB'ye sahip bireyler için kesin çözümlü tedavi yöntemleri yoktur ancak etkili eğitim yöntemleri vardır (Kırcaali İftar, 2015). OSB ağırlık düzeylerine göre de üçe ayrılmaktadır: 1. düzey destek gerektiren, 2. düzey önemli destek gerektiren ve 3. düzey çok önemli destek gerektiren (APA, 2013).

DSM-V'te Otizm Spektrum Bozukluğu'nu tanımlarken hastalıklara değil iki yetersizlik alanına odaklanmaktadır (APA, 2013). Bunlar;

- Toplumsal iletişim ve etkileşimde güçlükler;
  - İlişki kurma ve sürdürmede zorlanma
  - Göz kontağı kuramama
  - Duyguları ifade edememe
  - Etkileşim başlatma ve sürdürmede zorlanma
- Sınırlı-yineleyici davranış örüntüleri (tekrarlayıcı davranışlar);
  - Basmakalıp ve tekrarlayıcı motor hareketler
  - Aynılıkta ısrar rutine sıkı bağlılık
  - Sınırlı ve yoğun ilgi alanı
  - Duygusal az veya çok uyarılma

Otizm ilk olarak 1943 yılında çocuk psikiyatristi Leo Kanner tarafından Erken Çocukluk Otizmi adı altında gecikmiş dil gelişimi, rutine bağlılık, sosyal ilişkilerde zayıf, nesnelere bağlı, tekrarlayıcı hareketlere sahip özellikler olarak tanımlanmaktadır. Daha sonra 1944 yılında Hans Asperger otizmi yaklaşık 10.000 çocuktan 4'ünde, doğumda ya da doğumdan sonraki ilk 30 ayda görülen, davranışla ilgili bir bozukluk olarak tanımlamıştır (Kırcaali İftar, 2015). DSM-V'te otizm tanımında şu özellikler yer almaktadır (APA, 2013):

- Farklı bağlamlarda gözlenen sürekli bir sosyal iletişim ve sosyal etkileşim yetersizliği,
- Sınırlı ve yineleyici davranış, ilgi ve etkinlik örüntüleri,
- Belirtilen erken çocuklukta ortaya çıkması,
- Günlük yaşam işlevlerinde aksama olması.

OSB, geçtiğimiz yıllara oranla yaygınlığı artmakta olan küresel sağlık sorunlarından biri haline gelmiştir. 2014 yılında OSB'nin görülme sıklığı 1/68 olarak rapor edilmiştir (Kırcaali İftar, 2015). Bununla birlikte OSB'nin neyden kaynaklandığı kesin olarak hala bilinmemektedir. Otizm Spektrum Bozukluğu görülme sıklığının yaygınlaşması ile birlikte Otizm Spektrum Bozukluğunu konu alan çalışmalara da ağırlık verilmeye başlanmıştır (Kudaıbergenova, 2018).

2.5 İlgili Araştırmalar

2.5.1 Yılmazlık İle İlgili Araştırmalar

Smith ve Perry (2005) destek gruplarının otizmlilerle kardeşi olan çocuklar üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmaya 6-16 yaş aralığında yer alan 26 çocuk dahil edilmiştir. Araştırmada kişilerin benlik kavramları, otizm bilgileri ve başa çıkma/uyum becerileri ile ilgili veri toplanmıştır. Uygulama sırasında Achenbach Çocuk Davranışı Kontrol Listesi, Piers-Harris Çocuk Kendi Kendine Kavram Ölçeği ve Küçük Çocuklar İçin Otizm Bilgi Formu kullanılmıştır. Kullanılan veri toplama araçları ön test- son test şeklinde uygulanmıştır. Uygulama 8 haftalık, haftada bir gerçekleştirilen oturumlar şeklinde sürdürölmüştür. Oturumların içeriği; otizmin anlaşılması, duyguları ifade etme, duyguların kabul edilebilir olduğunu görme, kardeşe destek, kardeşle eğlenebilme ve zorluklarla başa çıkma yolları gibi konulardan oluşmaktadır. Çalışma sonucunda oturumların başından sonuna kadar sağlıklı kardeşlerin kendilik kavramları ve otizm bilgilerinde belirgin bir artış bulgulanmıştır. Bu sayede destek grubunun kısmen başarıya ulaştığı görölmüştür.

Saban (2010) tarafından Erzurum il merkezinde, zihinsel engelli kardeşe sahip olan ve olmayan çocukların benlik saygıları ve kaygı durumlarının incelendiği çalışmaya 17-18 yaşındaki zihinsel engelli kardeşe sahip 108 ve sağlıklı kardeşe sahip 119 çocuk dahil edilmiştir. Araştırma sonucunda zihinsel engelli kardeşe sahip olan çocukların sürekli kaygı düzeylerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Yaş, cinsiyet, anne baba mesleği ve doğum sırası değişkenlerinin her iki grup içinde benlik saygısını etkilemediği görölmüştür. Zihinsel engelli kardeşinin durumuyla ilgili sosyal çevresiyle sorun yaşayan, suçluluk duyguları taşıyan çocukların sürekli kaygı düzeylerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Ayrıca zihinsel engelli kardeşe sahip olan ve olmayan iki grupta yer alan çocukların tamamında sürekli kaygı düzeyi artarken benlik saygısının düştüğü saptanmıştır.

Baltacı şahin ve Karataş (2015) tarafından ortaokul öğrencilerinin yılmazlık düzeylerinin yordayıcısı olarak algılanan sosyal destek, depresyon ve yaşam doyumu incelenmiştir. Araştırmanın örneklemini Burdur ilinde merkeze bağlı düşük sosyoekonomik düzeydeki öğrencilerin devam ettiği sekiz ortaokulda okuyan öğrenciler seçilmiştir. Toplamda 386 çocuk araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırmanın verileri Çocuklar için Yılmazlık Ölçeği, Çok Boyutlu Öğrenci Yaşam Doyum Ölçeği (Kısa Formu), Çocuk ve Ergenler İçin Sosyal

Destek Değerlendirme Ölçeği, Çocuklar İçin Depresyon Ölçeği ve kişisel bilgi formu kullanılarak elde edilmiştir. Araştırma sonucunda kız ile erkek öğrencilerin yılmazlık düzeylerini belirlemede cinsiyetin anlamlı bir fark yaratmadığı bulgulanmıştır. Anne babası birlikte yaşayan ve hayatta olan çocukların yılmazlık düzeylerinin, anne babası ayrı ya da hayatta olmayan çocuklara göre daha yüksek olduğu bulgulanmıştır. Risk grubunda yer alan ergenlik dönemindeki öğrencilerin sosyal destek kaynaklarının güçlendirilerek yılmazlık düzeylerinin yükseleceği belirtilmiştir. Ayrıca risk grubunda yer alan öğrencilerin sosyal destek kaynaklarının güçlendirilmesi ve bu sayede yılmazlık düzeylerinin yükselmesi için okul psikolojik danışmanları psiko-eğitim çalışmaları yapması önerilmektedir.

Uz Baş ve Yurdabakan (2016) tarafından psikolojik sağlık ve okul ikliminin ortaokul öğrencilerinin yaşam doyumunu yordama gücünün incelendiği araştırmaya İzmir ilindeki iki devlet ortaokulunda okuyan 127'si kız, 127'si erkek toplamda 254 öğrenci dahil edilmiştir. Araştırmanın verileri, Çok Boyutlu Öğrenci Yaşam Doyumu Ölçeği (Kısa Formu), Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlık Ölçeği ve Ortaokul Öğrencileri İçin Okul İklimi Ölçeği kullanılarak elde edilmiştir. Okul iklimi ile psikolojik sağlamlığın, öğrencilerin yaşam doyumunun güçlü birer yordayıcısı olduğu bulgulanmıştır. Araştırma sonucunda Ergenlik dönemindeki öğrencilerin içinde buldukları gelişimsel dönemin getirisi olarak karşılaştıkları zorlukların üstesinden gelmeleri için yaşam doyumunun geliştirilmesinin önemli bir gerekçe oluşturduğu belirtilmektedir. Yaşam doyumunun geliştirilmesinde psikolojik sağlamlığın güçlü bir etmen olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca okul ikliminin olumlu olarak geliştirilmesi için okul temelli psikolojik sağlık psikoeğitim çalışmalarının artırılması önerilmektedir.

Liebenberg ve arkadaşları (2016) tarafından okul-öğrenci etkileşimini artırmanın öğrencilerin psikolojik sağlamlığı üzerindeki etkisinin incelendiği araştırmaya Kanada, Yeni Zelanda ve Güney Afrika'da sosyoekonomik açıdan riskli bölgelerde öğrenim gören 11-19 yaş aralığında yer alan 2387 öğrenci dahil edilmiştir. Araştırmada okul personeli ve öğrenci ilişkilerinin risk durumlarını nasıl yönettiği ve psikolojik sağlık sürecini nasıl kolaylaştırdığı incelenmiştir. Küresel olarak hem kuzeyde hem de güneyde yer alan öğrencilerin aile veya toplum kaynaklı risk durumlarında psikolojik sağlamlıklarını artırmada okul personelinin önemli bir rolü olduğu bulgulanmıştır. Araştırma sonucunda öğrencilerin öğretmenleriyle kurdukları ilişkinin niteliğinin, öğrencilerin psikolojik sağlamlığını

etkilemede önemli bir faktör olduğu, bu nedenle özellikle okul psikologlarının bu yönde çalışmalara ağırlık vermelerinin önemi vurgulanmıştır.

Gülay ve Önder (2008) tarafından ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin psikolojik sağlıklarının kendilik kavramı ve cinsiyet değişkenleri açısından incelendiği çalışmaya İstanbul ilinde yaşayan, 8. Sınıfa devam eden, 98 öğrenci dahil edilmiştir. Araştırmanın verileri psikolojik sağlık ve Ergen gelişimi ölçeği, Piers-Harris öz kavramı ölçeği ve kişisel bilgi formu kullanılarak elde edilmiştir. Araştırma sonucunda kendilik kavramı ve cinsiyet değişkenleri ile psikolojik sağlık arasında anlamlı bir farklılık olduğu bulgulanmıştır. Kız öğrencilerin psikolojik sağlık puanlarının erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu bulgulanmıştır. Özgüven, kendine önem verme ve yüksek benlik saygısının zorlu yaşam olayları ile mücadele etmede önemli bir koruyucu faktör olduğu bulgulanmıştır. Sonuç olarak cinsiyet ve kendilik kavramının psikolojik sağlığın yordayıcısı olduğu bu nedenle kendilik kavramının geliştirilmesiyle psikolojik sağlık düzeyinin de yükseleceği belirtilmektedir.

Gizir (2007) tarafından psikolojik sağlık, risk faktörleri ve koruyucu faktörlerin risk grubunda yer alan çocuklar üzerine yapılan çalışmalardaki önemini belirtmek adına yapılan çalışmada bu alanda yapılan farklı araştırmalar derlenmiştir. Çalışmanın amacı zorlu yaşam şartları içinde yer alan çocukların ve ergenlerin psikolojik sağlıklarını geliştirmenin önemine dikkat çekmek ve temel bir bakış açısı oluşturmaktır. Derleme çalışması sonucunda risk grubunda yer alan çocukların psikolojik sağlıklarını geliştirebilecek ya da artıracak uygun yöntemlerin geliştirilmesi, okul, toplum ve aile hizmetleri alanında yapılacak olan önleyici çalışmaların yapılması ile mümkün olduğu vurgulanmaktadır. Psikolojik sağlığın geliştirilmesinde, psikolojik danışmanlık ve rehberlik alanındaki çalışmalar üç temel yaklaşımın ışık tutacağı belirtilmektedir. Bu yaklaşımlardan ilki risk odaklı yaklaşım yani var olan riski ortadan kaldırma ya da etkisini azaltma, ikincisi nitelik odaklı var olan riskin etkisini azaltmak için bireyin yetkinliğini artırma, üçüncüsü süreç odaklı risk durumunda bireyin yetkinliğini artırmak için var olan yılgınlık kaynaklarını (aile, arkadaş, okul) güçlendirmedir. Ayrıca Türkiye’de çocukların ve ergenlerin psikolojik sağlıkları üzerine yapılan çalışmaların sayıca oldukça yetersiz oldukları, bu nedenle çocuklara ve ergenlere yönelik psikolojik sağlık çalışmalarının artırılmasının gerekli olduğu vurgulanmaktadır.

Brooks (2006) tarafından çocukların ve gençlerin okul aracılığıyla psikolojik sağlıklarının artırılması üzerine yazılan makalede çocukların okul ortamında psikolojik

sağlımlıklarının geliştirilmesinin önemi üzerinde durulmuştur. Araştırmacı okul ortamında öğrencilerin psikolojik sağlımlıklarının geliştirilerek, sosyal ve akademik becerilerinin gelişeceğini bu sayede okula aktif katılım sağlayacaklarını belirtmektedir. Öğretmenlerin ailelerin beklentileri ile çocukların yetenekleri arasında köprü görevi görüp okul odaklı çalışmalarda aktif rol oynaması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca araştırmacı öğrencilere yönelik okul temelli çalışmaların sosyal hizmet politikaları ile de desteklenip geliştirilmesi gerektiğini önermektedir.

2.5.2 Engelli Kardeşe Yönelik Tutum İle İlgili Araştırmalar

Kaminsky ve Dewey (2001), Otizmlı çocukların kardeş ilişkilerini incelemiştir. Araştırmaya Down Sendromlu, Otizmlı ve normal gelişim gösteren çocukların, sağlıklı kardeşleri dahil edilmiştir. 8-18 yaş aralığında yer alan 90 çocuk çalışmaya katılmıştır. Otizmlı kardeşi olan ergenlerin kardeşleri ile ilişkilerinin diğer iki gruba göre daha mesafeli olduğu bulgulanmıştır. Down Sendromlu ve Otizmlı kardeşi olan çocukların evinde daha az kavga ve rekabetin olduğu bulgulanmıştır.

Caroli ve Sagone (2013), engelli kardeşlere yönelik sosyal tutum üzerine bir çalışma yapmıştır. Down Sendromlu, Otizmlı ve Zihinsel engelli kardeşi olan 13-18 yaş aralığında yer alan 140 sağlıklı kardeş çalışmaya dahil edilmiştir. Araştırmada sağlıklı kardeşler için bilgi formu ve engellilik anketi kullanılmıştır. Engel türü bağımsız değişken olarak ele alınıp iş hayatına katılma, evlenme, politikaya katılma, olduğu gibi kabul edilme gibi kardeşe yönelik tutumlar bağımlı değişkenler olarak ele alınmıştır. Zihinsel engelli ve Down Sendromlu kardeşe sahip olan ergenlerin, kardeşlerinin ilerde çalışma hayatında varlık gösterebileceklerini düşündükleri bulunmuştur. Otizmlı kardeşe sahip olan ergenlerin benlik algısının diğer iki gruba göre daha düşük olduğu ve genel anlamda kardeşlerini aileye yük olarak gördükleri bulgulanmıştır. Otizmlı kardeşe sahip olan ergenlerin aynı zamanda diğer iki gruba göre kardeşlerinin okula devam etmesi ve başarılı olması konusunda da daha karamsar oldukları görülmüştür.

Küçüker (1997), psiko eğitim programının zihinsel engelli kardeşi olan sağlıklı kardeşlerin, engele ilişkin bilgi düzeylerinin engelli kardeşlerine yönelik tutumları üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlayan bir çalışma yapmıştır. Araştırmaya 13-15 yaş aralığına sahip 34 sağlıklı kardeş dahil edilmiştir. Katılımcılar deney ve kontrol grubu olarak ikiye

ayrılmıştır. Veri toplama araçları olarak engelli kardeşe yönelik tutum ölçeği ve bilgi düzeyi belirleme testi kullanılmıştır. Haftada bir uygulanan programın içeriği, bireysel farklılıklar ve engelin ne anlama geldiği konusunda bilgi anlayış kazanımı, zihinsel engelin doğası ve sınıflandırılması, engelli kardeşin durumunu değerlendirme yaşadığı güçlükleri belirleme, zihinsel engelli kardeşe yönelik tıbbi yardımlar, eğitim durumları, zihinsel engelli kardeşe yönelik duyguları ifade etme, engelli kardeşin varlığıyla ailedeki bireylerin rollerini tanımlama, kendisinin ve ailesinin güçlü yönleri belirleme şeklinde ifade edilmektedir. Ön test-son test kontrollü dokuz oturumluk çalışma sonunda deney grubundaki çocukların, kontrol grubundaki çocuklara göre engelli kardeşlerine yönelik bilgi düzeylerinin arttığı ve tutumlarının daha olumlu olduğu bulgulanmıştır.

Aksoy ve Yıldırım'ın (2008) engelli kardeşe sahip ergenlerin kardeş ilişkileri ile kardeşlerini kabullenmeleri arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçladığı araştırmaya, Ankara ilindeki zihinsel engelli, down sendromlu, serebral palsili ve otizmlili kardeşi olan 10-17 yaş aralığında yer alan 228 çocuk dahil edilmiştir. Veri toplama araçları olarak engelli kardeşe yönelik tutum ölçeği ve engelli ergenlere yönelik tutum ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda katılımcıların kardeş ilişkileri ile kardeşlerini kabullenmeleri arasında negatif anlamda bir ilişki bulunmuştur. Kardeş ilişkilerini etkileyen tanı, cinsiyet, yaş, öğrenim durumu, engel derecesi ve ailedeki birey sayısı kardeş ilişkilerinde anlamlı bir farklılık oluştururken; kardeşi kabullenmede bu faktörlerin anlamlı bir fark yaratmadığı görülmektedir.

Benderix ve Sivberg (2007) tarafından otistik veya zihinsel engelli kardeşe sahip sağlıklı kardeşlerin, engelli kardeşe sahip olmaya yönelik deneyimlerini tanımlamaya dayalı bir araştırmaya yapılmıştır. Araştırmaya 14 kişi dahil edilmiştir. Katılımcılarla birebir görüşmeler yapılarak veri toplanmıştır. Araştırma sonucunda sağlıklı kardeşlerin stresli yaşam koşullarına sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Sağlıklı bireyler, içinde buldukları durumu kendilerini engelleyen bir yük olarak algıladıklarını, kendi ihtiyaçlarını dile getirme korkusu yaşadıklarını ve aileye yük olacağım korkusu yaşadıklarını ifade etmektedirler. Bu çalışma sonrasında sağlıklı kardeşlerin yaşadıkları olumsuz duygularla ve durumlarla başa çıkmaları için ailelere ve kardeşlere psikolojik destek verilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Benson ve Karlof (2008) otizmlili kardeşe sahip sağlıklı bireylerin sosyal, duygusal ve davranışsal uyumlarını incelemeyi amaçlamıştır. Engelli çocuğa ve engelli olamayan çocuğa sahip olan toplamda 72 aile iki yıl boyunca gözlenmiştir. İki yılın sonunda uygulanan anket

ile sağlıklı kardeşlerdeki uyum durumu değerlendirilmiştir. Engelli kardeşi olan çocukların zorluklara uyum sağlama puanı daha yüksek, olumlu sosyal davranış gösterme puanı daha düşük çıkmıştır. Ayrıca kardeş ilişkisinde belirleyici faktörün sadece kardeşler olmadığı anne baba tutumlarının da oldukça etkili olduğu saptanmıştır. Engelli kardeşe sahip çocukların uyum sorunu yaşamaları aile içindeki stres etkenlerinin yapısına bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir.

Girli (1995), normal zekalı kardeşlerin zihinsel engelli kardeşe yönelik kabul düzeylerini belirlemeyi amaçlamıştır. Araştırmaya 8-18 yaş aralığında 100 çocuk dahil edilmiştir. Bu çocukların 50 tanesi zihinsel engelli kardeşe, 50 tanesi ise sağlıklı kardeşe sahiptir. Veri toplama araçları olarak EKYTÖ ve EBYTÖ'nin kullanıldığı araştırmanın sonunda her iki grup için engelli kardeşe yönelik tutumla ilgili anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Engelli kardeşe sahip sağlıklı kardeşin cinsiyetine göre anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Kız kardeşlerin engelli kardeşi kabul düzeyinin erkek kardeşlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu; erkek kardeşlerin de kaygı düzeyinin kız kardeşlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur. Normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleri ile olan deneyimlerini belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada önemli bulgulara ulaşılmıştır. Bunlardan ilki normal gelişim gösteren kardeşlerin önemli bir kısmının engelli kardeşinin durumu ile ilgili kendisine bir açıklama yapılmadığını, durumu kendilerinin fark ettiklerini belirtmeleridir. Çocukların engelli kardeşinin durumu hakkında bilgilendirilmiş olması, çocukların engelli kardeşiyle kuracağı ilişkide önemli rol oynamaktadır. Kardeşinin engeli hakkında bilgi sahibi olan çocukların kardeşleriyle daha olumlu ilişkiler kurabilme konusunda daha iyi bir konumda olduğu sonucuna varılmıştır (Girli,1995).

Onat Zoylan (2005) engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkilerini incelediği çalışmasında, Down Sendromlu ve Otizmlili kardeşe sahip olan ve olmayan 12-23 yaş aralığında yer alan toplam 107 kardeşle çalışmıştır. Veri toplama araçları olarak kardeş ilişkileri anketi ve engelli kardeşe sahip olan/olmayan şeklinde iki farklı bilgi formu kullanılmıştır. Araştırma sonucunda engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkilerinin farklılaştığı belirlenmiştir. Sağlıklı kardeşe sahip bireyler Kardeş İlişkileri Anketinin çatışma ve rekabet boyutundan daha yüksek puan almışlardır. Kardeş ilişkileri anketinden aldıkları puanlar üzerinde engelli kardeşin cinsiyetinin ve ailenin sosyoekonomik

düzeyinin anlamlı bir etki yarattığı fakat diğer değişkenlerin anlamlı bir fark yaratmadığı görülmüştür.

Cuskelly ve Gunn (2003), Down Sendromlu çocukların annelerinin, babalarının ve kardeşlerinin bakış açılarından kardeşlik ilişkilerini incelemişlerdir. Araştırmaya Down Sendromlu kardeşi olan 53, sağlıklı kardeşi olan 54 çocuk dahil edilmiştir. 7-14 yaş aralığında yer alan Down Sendromlu kardeşten yaşça büyük 14 kız, 14 erkek; Down Sendromlu kardeşten yaşça küçük 14 kız, 14 erkek çocuk araştırmada yer almıştır. Araştırma sonuçlarına göre, Down Sendromlu kardeşi olan katılımcıların, kardeş ilişkilerinde daha olumlu bir etkileşim içinde olduklarını belirttikleri görülmüştür. Bununla birlikte kızların erkeklere göre engelli kardeşin bakımı ile ilgili daha fazla görev üstlendiği görülmüştür. Hem kız hem de erkek katılımcılar için de eğer kardeş, katılımcının kendisinden küçükse, engelli olsun ya da olmasın sağlıklı kardeşin bakım görevini daha çok üstlendiği görülmektedir.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, araştırma grubu ile araştırmada kullanılacak veri toplama araçları, verileri toplama süreci ve verilerin analizinde kullanılan istatistiksel yöntemler açıklanmıştır.

3.1 Araştırmanın Modeli

Bu araştırmanın deseninde ilişkisel araştırma modeli kullanılmıştır.

3.2 Araştırma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Denizli ve İzmir ilinde yaşayan, Otizm Spektrum Bozukluğuna sahip kardeşi olan 254 ergen oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri 2016-2018 yılları arasında ortaokul ve lise öğrencilerinden toplanmıştır. Katılımcıların ulaşılabilirliğinin zor olması nedeniyle çalışma grubu, Denizli ve İzmir illerinde yer alan çeşitli ortaokul ve liseler ile özel eğitim merkezlerine devam eden öğrencilerin kardeşlerinden seçilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu 130(% 51.2) kız, 124(% 48.8) erkek öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin yaşları 11-18 (ortalama14.5) yaş arasında değişmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin kardeşlerinin cinsiyete göre dağılımları 123(% 48.4) kız, 131(% 51.6) erkektir. Katılımcıların kardeşlerinin engel derecesine göre dağılımları, 65'i (% 25.6) hafif düzeyde, 151'i (% 59.4) orta düzeyde ve 38'i (% 15) ağır düzeydedir. Katılımcıların kardeşlerinin engel türleri açısından incelendiğinde Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) içerisinde kardeşlerin 63'ü(% 24.8) Otizmve 191'i(%75.2) Çocukluk Dezintegratif Bozukluğuna sahiptir. Engelli kardeşin bakımına yardımcı bir kişi 65(% 25.6) katılımcının evinde vardır, 189(% 74.4) katılımcının evinde yoktur. Katılımcıların içinde yer aldıkları ailelerin 71 (%27.9) tanesinin aylık geliri 1600 TL'ye kadardır. 119 (%46.9) tanesinin aylık geliri 1601 TL – 4000 TL arasındadır. 64 (% 25.2) tanesinin aylık geliri 4001 TL – 8000 TL arasındadır.

3.3 Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği ve Çocuklar İçin Yılmazlık Ölçeği kullanılmıştır. Ayrıca araştırmacı tarafından Kişisel Bilgi Formu hazırlanmıştır. Bu form araştırmaya katılan bireylerin cinsiyet, engelli kardeşin cinsiyeti, engel türü, engel derecesi, ailenin gelir düzeyi ve kardeşin bakımına yardımcı birinin varlığı gibi demografik özelliklerini belirlemek amacıyla kullanılmıştır.

3.3.1 Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği

Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği (EKYTÖ) Küçüker (1997) tarafından sağlıklı çocukların engelli kardeşlerine yönelik tutumlarını belirlemek için geliştirilmiştir. Ölçekte dörtlü likert (Tamamen Katılıyorum) – (Katılıyorum) – (Katılmıyorum) – (Hiç katılmıyorum) dereceleme ölçeği ile değerlendirilen 28 madde yer almaktadır. Ölçekteki maddelerde tutumun biliş, duyuş ve davranış boyutları ele alınırken olumlu ve olumsuz yargı bildiren cümleler yer almaktadır. Küçüker'in çalışmasında ilk olarak ölçeğin 50 maddeden oluşan deneme formu uygulanmıştır. Geçerlik, güvenirlik ve faktör analizi sonucunda 22 madde ölçekten çıkarılmıştır ve 28 madde ile ölçeğe son hali verilmiştir.

Ölçeği puanlamasında tüm maddeler Tamamen Katılıyorum seçeneğinden başlayarak Hiç Katılmıyorum seçeneğine doğru 4 ile 1 arasında puan almaktadır. Ölçek üç alt boyuta sahiptir. Birinci alt boyut, kardeşi ile birlikte yaşamaya ilişkin duygu ve düşünce (16 madde), ikinci alt boyut kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce (6 madde), üçüncü alt boyut ise kardeşin durumuna ilişkin üzüntü ve endişe (6 madde) şeklindedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 28, en yüksek puan 112 olup; birinci ve üçüncü alt boyuttan alınan yüksek puanlar olumlu tutumu, ikinci alt boyuttan alınan yüksek puanlar da olumsuz tutumu ifade etmektedir. Küçüker (1997) tarafından ölçeğin geçerliğini belirlemek için kapsam geçerliği, madde analizi ve yapı geçerliği için de faktör analizi çalışmaları yapılmıştır. Faktör analizi sonucunda belirlenen 3 faktörün birlikte toplam varyansın %37'sini açıkladıkları görülmektedir. Yapılan analiz sonuçları ve çeşitli uzman görüşleriyle birlikte ölçeğin engelli kardeşe yönelik tutumu ölçmede uygun bir araç olduğu kabul edilmiştir.

Ölçeğin güvenirliğini ölçmek adına alt boyutlar için iç tutarlılık katsayıları hesaplanmıştır. Hesaplanan değerler birinci boyut için .83, ikinci boyut için .89 ve üçüncü

boyut için .78 olarak bulunmuştur. Analiz sonucunda tüm ölçeğin ve alt boyutlarının kardeş yönelik tutumu ölçmek için güvenilirliğinin kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir.

3.3.2 Çocuklar İçin Yılmazlık Ölçeği

Çocuklar için Yılmazlık Ölçeği Baltacı ve Karataş (2013) tarafından ergenlik dönemindeki çocukların algıladıkları yılmazlık düzeylerini ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçeğin geçerliğini ölçmek için deneme formunda tekrarlanan analizler sonucunda toplam varyansın % 48'ini açıklayan, 23 maddeden oluşan bir ölçek geliştirilmiştir. Ölçek dört alt boyuttan oluşmaktadır. İlk boyut 9 maddeden oluşan 'kendinden' kaynaklanan yılmazlık olarak adlandırılmıştır. Bu alt boyut varyansın % 14'ünü açıklamaktadır ve faktör yükleri .30 ile .69 arasında değişmektedir. İkinci alt boyut 7 maddeden oluşan 'aileden' kaynaklanan yılmazlık olarak adlandırılmıştır. Bu alt boyut varyansın % 14'ünü açıklamaktadır ve faktör yükleri .56 ile .68 arasında değişmektedir. Üçüncü alt boyut 4 maddeden oluşan 'arkadaştan' kaynaklanan yılmazlık olarak adlandırılmıştır. Bu alt boyut varyansın % 11'ini açıklamaktadır ve faktör yükleri .51 ile .84 arasında değişmektedir. Dördüncü alt boyut 3 maddeden oluşan 'okul - öğretmen' kaynaklanan yılmazlık olarak adlandırılmıştır. Bu alt boyut varyansın % 9'ini açıklamaktadır ve faktör yükleri .68 ile .78 arasında değişmektedir.

Mevcut araştırmada, Çocuklar İçin Yılmazlık Ölçeğinin analiz sonucunda elde edilen iç tutarlılık katsayıları 'kendi' alt boyutu için .84, aile alt boyutu için .88, arkadaş alt boyutu için .82, okul-öğretmen alt boyutu için .86 olarak bulunmuştur.

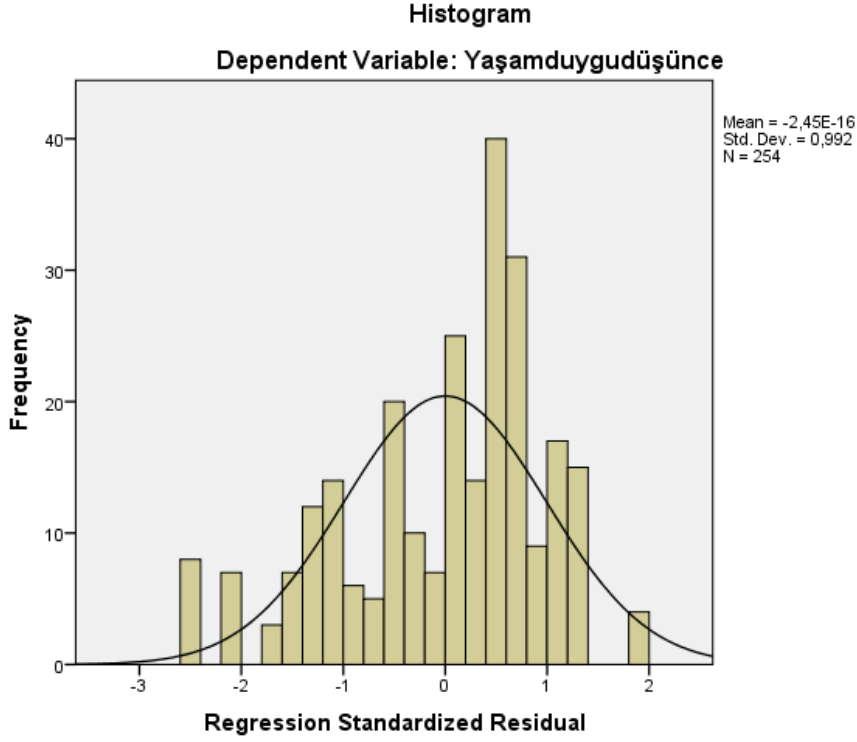
3.4 Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri 2016-2018 yılları arasında Denizli ve İzmir illerinde yaşayan Otizm Spektrum Bozukluğuna sahip kardeşi olan ortaokul ve lise düzeyindeki ergenlerden toplanmıştır. Veri toplama araçları araştırmacı tarafından gönüllü olan ergenlere uygulanmıştır. Ölçeklerin uygulama süresi yaklaşık olarak 20-30 dakikadır. Uygulama öncesinde araştırmanın amacı ve önemi açıklanmış, her iki ölçek için de yönergeler okunmuştur. Ayrıca veri toplama araçlarının içten bir şekilde cevaplandırılmasının araştırmaya büyük katkı sağlayacağı belirtilmiştir.

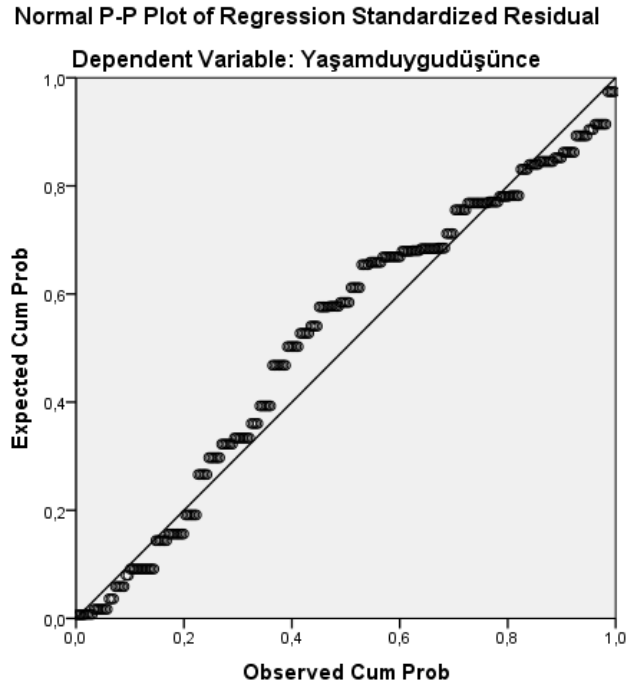
3.5 Verilerin Analizi

Araştırmada katılımcıların yılmazlık kaynakları ve engelli kardeşe yönelik tutumlarında cinsiyete, engel türüne, kardeşin bakımına yardımcıının varlık durumuna ve engelli kardeşin cinsiyetine göre anlamlı farklılık olup olmadığını test etmede normallik varsayımı karşılanmadığı için parametrik olmayan analiz yöntemlerinden Mann Whitney U Testi kullanılmıştır. Katılımcıların yılmazlık kaynakları ve engelli kardeşe yönelik tutumlarında ailenin gelir durumuna ve engelli kardeşin engel derecesine göre farklılık olup olmadığını test etmede normallik varsayımı karşılanmadığı için Kruskal Wallis Testi kullanılmıştır.

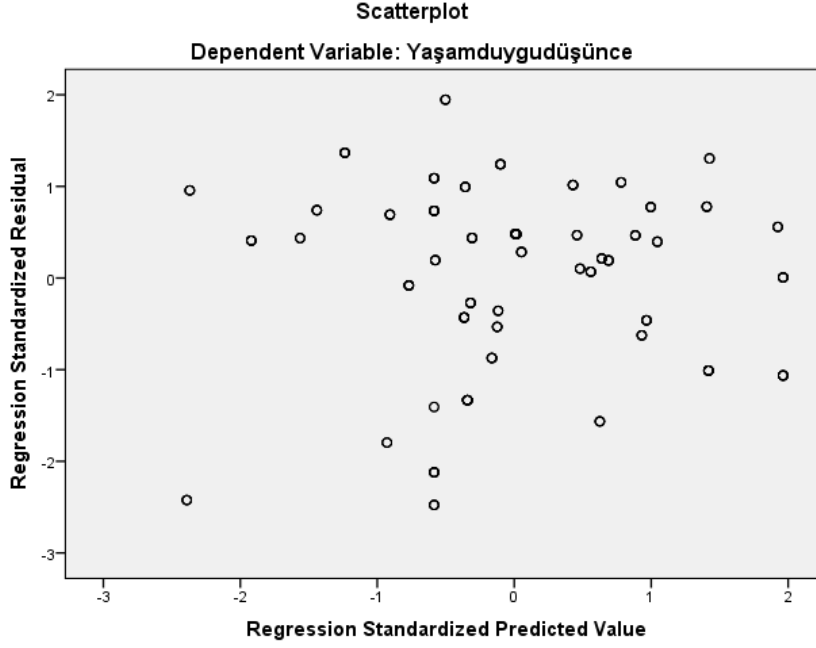
Araştırmada katılımcıların yılmazlık kaynakları alt boyutlarının engelli kardeşlerine yönelik tutumlarını yordayıp yordamadığı regresyon analizi kullanılarak incelenmiştir. Bu araştırmanın anlamlılık düzeyi .05 olarak kabul edilmiştir. Kardeşi ile birlikte yaşamaya ilişkin duygu ve düşünce alt boyutu için yapılan regresyon analizinin varsayımlarını test etmek amacıyla normallik, çarpıklık ve basıklık katsayıları, sabit varyans, çoklu bağıntı katsayıları incelenmiştir. Değişkenlerin dağılımına yönelik normallik katsayılarını göstermek için standardize edilmiş artıkların (rezidüellerin) histogramı (Şekil 3.1) ve normal olasılık grafiği (Şekil 3.2) kullanılmıştır. Standardize edilmiş artıkların histogramı normal bir dağılım göstermektedir. Normal olasılık grafiği 45 derecelik bir çizgiyi göstererek normallik sayıtlılarını karşılamaktadır. Sabit varyansı test etmek için regresyon artıklarının saçıntı grafiğine bakılmıştır (Şekil 3.3). Saçıntı grafiğine göre artıklar rastgele ve dengeli bir şekilde dağılarak sabit varyans sayıtlısını karşılamaktadır.

Şekil 3. 1 Standardize edilmiş artıkların (rezidüellerin) histogramı (Bağımlı Değişken = Kardeşi İle Birlikte Yaşamaya İlişkin Duygu Ve Düşünce Puanları)

Şekil 3. 2 Normal Olasılık Grafiği (Bağımlı Değişken = Kardeşi İle Birlikte Yaşamaya İlişkin Duygu Ve Düşünce Puanları)

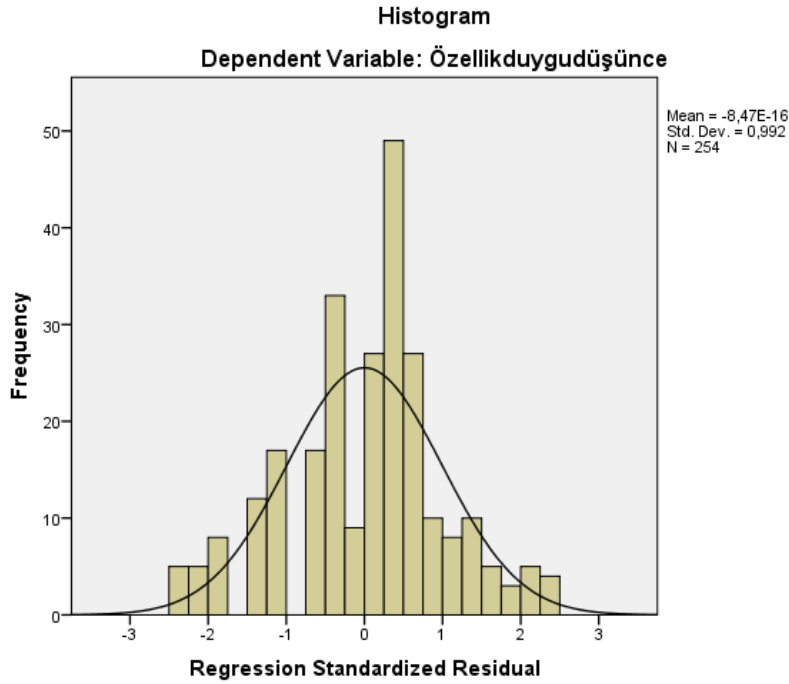

Şekil 3. 3 Regresyon modeli için artıkların (Rezidüellerin) saçını (Skatter) grafiği (Bağımlı Değişken = Kardeşi İle Birlikte Yaşamaya İlişkin Duygu Ve Düşünce Puanları)

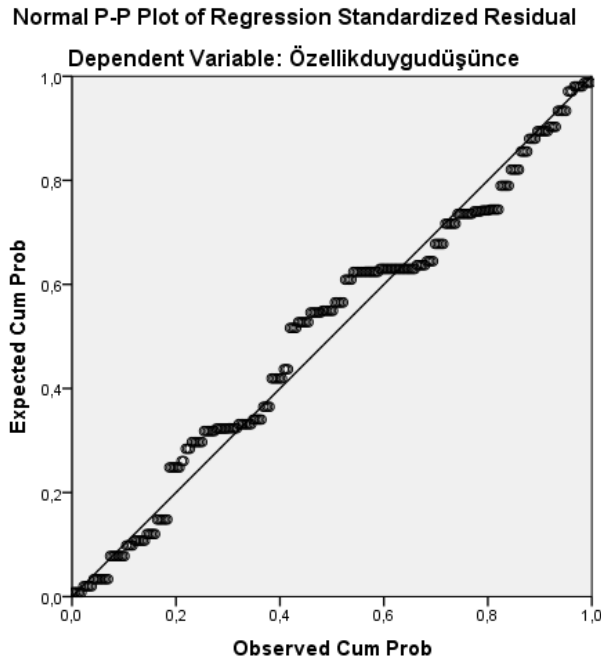
Regresyon modelinde çoklu bağlantı olup olmadığı sayıtlısına da bakılmıştır ve değişkenler arası korelasyon katsayısı incelendiğinde (Tablo 4.13.1), korelasyon matrisinde hiçbir korelasyon katsayısının .80'den büyük olmadığı görülmüştür. Ayrıca Varyans Enflasyon Faktörü (VIF) ve Tolerans değerlerine de bakılmıştır. Hesaplanan değerlerin hiçbirinde değer Varyans Enflasyon Faktörü 4'ten yüksek ve Tolerans değeri .2'den düşük değildir (Field, 2009). Bu sonuçlar Varyans Enflasyon Faktörü ve Tolerans değerlerinin kabul edilebilir olduğunu gösterir. Bu bulgular çoklu bağlantının olmadığı varsayımını sağlamaktadır.

Kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce alt boyutu için yapılan regresyon analizinin varsayımlarını test etmek amacıyla normallik, çarpıklık ve basıklık katsayıları, sabit varyans, çoklu bağıntı katsayıları incelenmiştir. Değişkenlerin dağılımına yönelik normallik katsayılarını göstermek için standardize edilmiş artıkların (rezidüellerin) histogramı (Şekil 3.1) ve normal olasılık grafiği (Şekil 3.2) kullanılmıştır. Standardize edilmiş artıkların histogramı normal bir dağılım göstermektedir. Normal olasılık grafiği 45 derecelik bir çizgiyi göstererek normallik sayıtlılarını karşılamaktadır. Sabit varyansı test etmek için regresyon

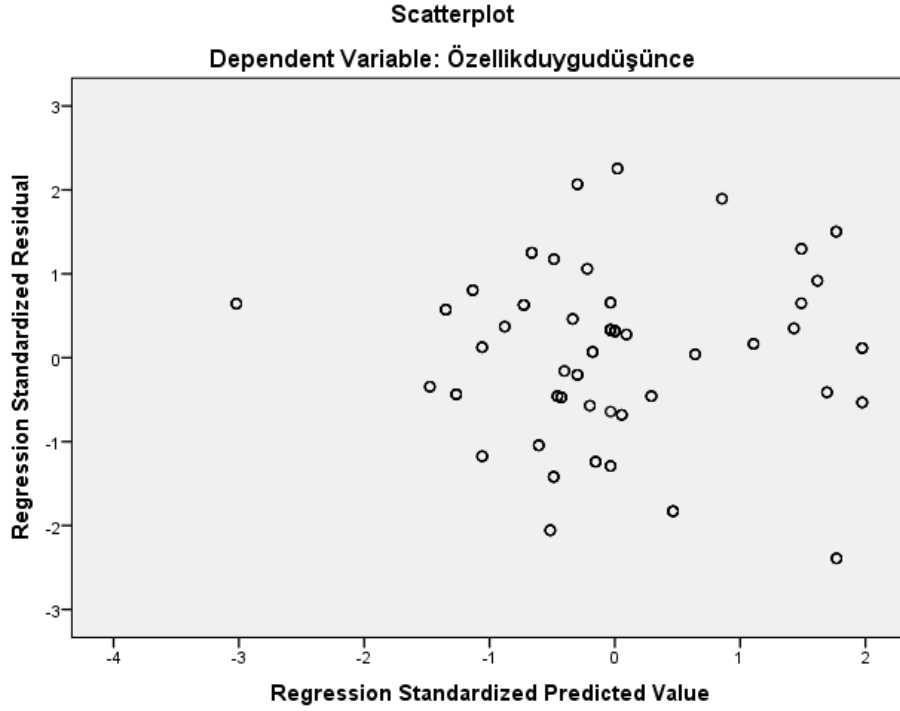
artıklarının saçını grafiğine bakılmıştır (Şekil 3.3). Saçını grafiğine göre artıklar rastgele ve dengeli bir şekilde dağılarak sabit varyans sayıtlısını karşılamaktadır.

Şekil 3. 4 Standardize edilmiş artıkların (rezidüellerin) histogramı (Bağımlı Değişken = Kardeşin Özelliklerine İlişkin Düşünce Puanları)

Şekil 3. 5 Normal Olasılık Grafiği (Bağımlı Değişken = Kardeşin Özelliklerine İlişkin Düşünce Puanları)

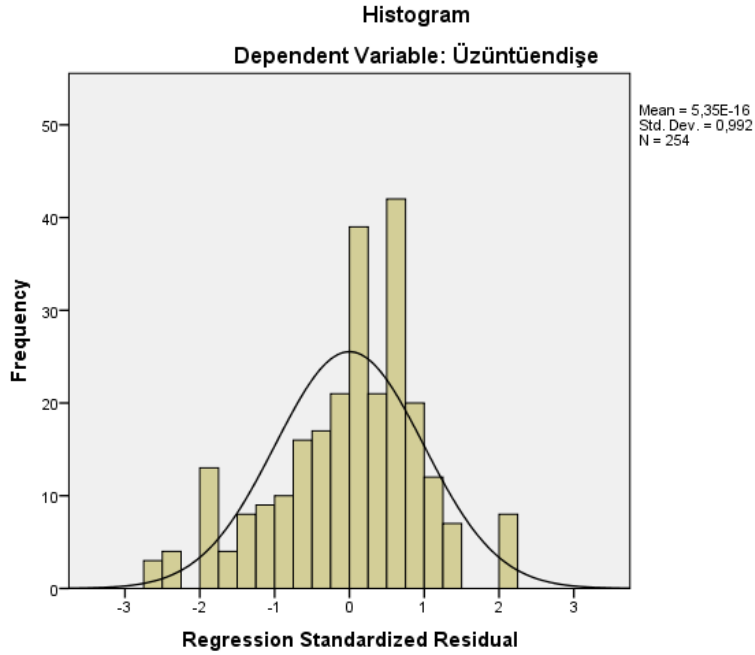

Şekil 3. 6 Regresyon modeli için artıkların (Rezidüellerin) saçını (Skatter) grafiği (Bağımlı Değişken = Kardeşin Özelliklerine İlişkin Düşünce Puanları)

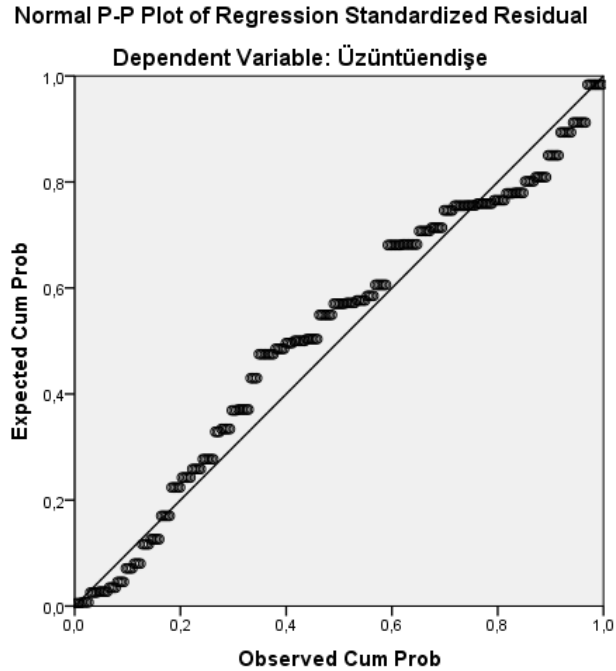
Regresyon modelinde çoklu bağlantı olup olmadığı sayıtlısına da bakılmıştır ve değişkenler arası korelasyon katsayısı incelendiğinde (Tablo 4.14.1), korelasyon matrisinde hiçbir korelasyon katsayısının .80'den büyük olmadığı görülmüştür. Ayrıca Varyans Enflasyon Faktörü (VIF) ve Tolerans değerlerine de bakılmıştır. Hesaplanan değerlerin hiçbirinde değer Varyans Enflasyon Faktörü 4'ten yüksek ve Tolerans değeri .2'den düşük değildir (Field, 2009). Bu sonuçlar Varyans Enflasyon Faktörü ve Tolerans değerlerinin kabul edilebilir olduğunu gösterir. Bu bulgular çoklu bağlantının olmadığı varsayımını sağlamaktadır.

Kardeşin durumuna ilişkin üzüntü ve endişe alt boyutu için yapılan regresyon analizinin varsayımlarını test etmek amacıyla normallik, çarpıklık ve basıklık katsayıları, sabit varyans, çoklu bağlantı katsayıları incelenmiştir. Değişkenlerin dağılımına yönelik normallik katsayılarını göstermek için standardize edilmiş artıkların (rezidüellerin) histogramı (Şekil 3.1) ve normal olasılık grafiği (Şekil 3.2) kullanılmıştır. Standardize edilmiş artıkların histogramı normal bir dağılım göstermektedir. Normal olasılık grafiği 45 derecelik bir çizgiyi göstererek normallik sayıtlılarını karşılamaktadır. Sabit varyansı test etmek için regresyon

artıklarının saçıntı grafiğine bakılmıştır (Şekil 3.3). Saçıntı grafiğine göre artıklar rastgele ve dengeli bir şekilde dağılarak sabit varyans sayıtlısını karşılamaktadır.

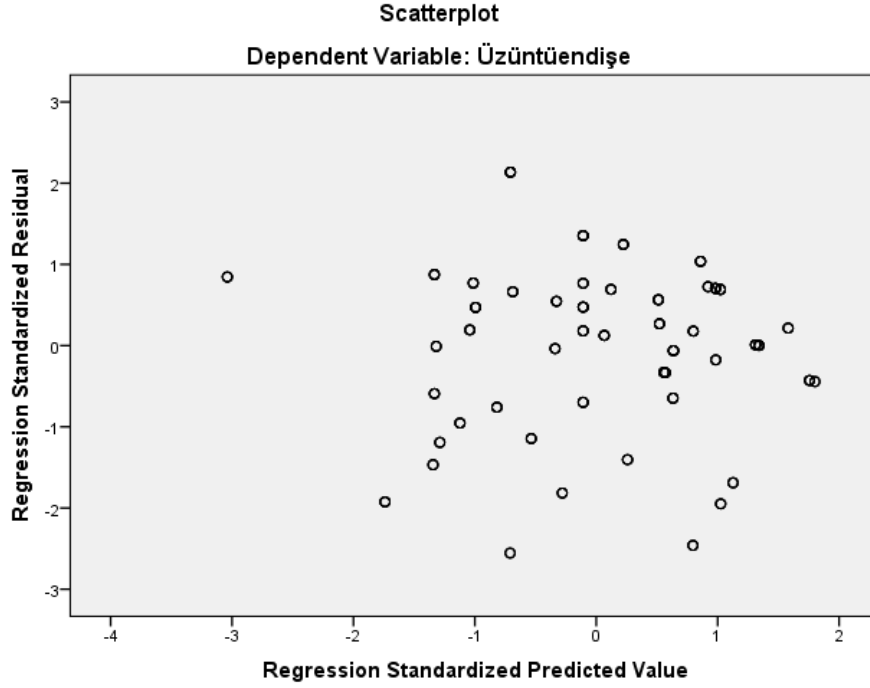

Şekil 3. 7 Standardize edilmiş artıkların (rezidüellerin) histogramı (Bağımlı Değişken = Kardeşin Durumuna İlişkin Üzüntü Ve Endişe Puanları)

Şekil 3. 8 Normal Olasılık Grafiği (Bağımlı Değişken = Kardeşin Durumuna İlişkin Üzüntü Ve Endişe Puanları)

Şekil 3. 9 Regresyon modeli için artıkların (Rezidüellerin) saçını (Skatter) grafiği (Bağımlı Değişken = Kardeşin Durumuna İlişkin Üzüntü Ve Endişe Puanları)

Regresyonun çoklu bağlantı olup olmadığı sayıtlısına da bakılmıştır ve değişkenler arası korelasyon katsayısı incelendiğinde (Tablo 4.15.1), korelasyon matrisinde hiçbir korelasyon katsayısının .80'den büyük olmadığı görülmüştür. Ayrıca Varyans Enflasyon Faktörü (VIF) ve Tolerans değerlerine de bakılmıştır. Hesaplanan değerlerin hiçbirinde değer Varyans Enflasyon Faktörü 4'ten yüksek ve Tolerans değeri .2'den düşük değildir (Field, 2009). Bu sonuçlar Varyans Enflasyon Faktörü ve Tolerans değerlerinin kabul edilebilir olduğunu gösterir. Bu bulgular çoklu bağlantının olmadığı varsayımını sağlamaktadır.

BÖLÜM IV

BULGULAR

Bu bölümde bağımlı ve bağımsız değişkenlere ilişkin betimsel istatistikler, Mann Whitney U testi, Kruskal Wallis testi, korelasyon analizi ve çoklu regresyon analizi sonuçları yer almaktadır.

4.1 Katılımcıların Cinsiyetine Göre Kardeşe Yönelik Tutum Alt Ölçek Puanları

Otizm Spektrum Bozukluğuna (OSB) sahip kardeşi olan ergenlerin kardeşi ile birlikte yaşamaya ilişkin duygu ve düşünce, kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce ve kardeşin durumuna ilişkin üzüntü ve endişe alt ölçek puanlarında katılımcıların cinsiyetine göre farklılık olup olmadığına ilişkin Mann Whitney U Testi sonuçları Tablo 4.1’de sunulmaktadır.

Tablo 4.1 Katılımcıların Cinsiyetine Göre Kardeşe Yönelik Tutum Alt Ölçek Puanları

Alt Ölçek	Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Yaşama Duygu Düşünce	Kız	130	132.26	17194.00	-1.062	0.288
	Erkek	124	122.51	15191.00		
Özellik Düşünce	Kız	130	132.37	18208.00	-1.095	0.274
	Erkek	124	122.40	15177.00		
Üzüntü Endişe	Kız	130	129.13	16786.50	-0.364	0.716
	Erkek	124	125.79	15598.50		

*p <.05

Tablo 4.1’de sunulan analiz sonuçlarına göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği’nin kardeşiyle birlikte yaşamaya ilişkin duygu ve düşünce alt boyutu, kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce alt boyutu ve kardeşin durumuna yönelik üzüntü endişe alt boyutu puan sıra ortalamalarında, katılımcıların cinsiyetine göre anlamlı bir farkın olmadığı görülmüştür.

4.2 Katılımcıların Cinsiyetine Göre Yılmazlık Alt Ölçek Puanları

OSB'ye sahip kardeşi olan ergenlerin aile, kendisi, arkadaş ve okul-öğretmen alt ölçek puanlarında katılımcıların cinsiyetine göre farklılık olup olmadığına ilişkin Mann Whitney U Testi sonuçları Tablo 4.2'de sunulmaktadır.

Tablo 4.2 Katılımcıların Cinsiyetine Göre Çocuklar için Yılmazlık Alt Ölçek Puanları

Alt Ölçek	Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Aile	Kız	130	126.27	16414.50	-0.279	0.780
	Erkek	124	128.79	15970.50		
Kendisi	Kız	130	128.78	16741.00	-0.286	0.775
	Erkek	124	126.16	15644.00		
Arkadaş	Kız	130	136.24	17711.50	-2.045	0.041*
	Erkek	124	118.33	14673.50		
Okul-Öğretmen	Kız	130	128.67	16727.00	-0.271	0.786
	Erkek	124	126.27	15658.00		

*p <.05

Tablo 4.2'de sunulan analiz sonuçlarına göre Çocuklar için Yılmazlık Ölçeği'nin aile, kendisi ve okul-öğretmen alt boyutları arasında sadece arkadaş puan sıra ortalamalarında katılımcıların cinsiyetine göre anlamlı bir farkın olduğu görülmüştür. Buna göre OSB'ye sahip kardeşi olan kızların arkadaş kaynaklı yılmazlık düzeyleri erkeklerden daha yüksektir.

4.3 Kardeşin Engel Türüne Göre Kardeşe Yönelik Tutum Alt Ölçek Puanları

OSB'ye sahip kardeşi olan ergenlerin kardeşi ile birlikte yaşamaya ilişkin duygu ve düşünce, kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce ve kardeşin durumuna ilişkin üzüntü ve endişe alt ölçek puanlarında kardeşin engel türüne göre farklılık olup olmadığına ilişkin Mann Whitney U Testi sonuçları Tablo 4.3'te sunulmaktadır.

Tablo 4.3 Kardeşin Engel Türüne Göre Kardeşe Yönelik Tutum Alt Ölçek Puanları

Alt Ölçek	Kardeşin Engel Türü	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Yaşama Duygu Düşünce	Otizm	63	113.83	7171.50		
	ÇDB	191	132.01	25113.50	-1.710	0.087
Özellik Düşünce	Otizm	63	87.88	5536.50		
	ÇDB	191	140.57	26848.50	-4.996	0.000*
Üzüntü Endişe	Otizm	63	145.52	9168.00		
	ÇDB	191	121.55	23217.00	-2.264	0.024*

*p <.05

Tablo 4.3'te sunulan analiz sonuçlarına göre Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği'nin kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce alt boyutu ve kardeşin durumuna yönelik üzüntü endişe alt boyutu puan sıra ortalamalarında, kardeşin engel türüne göre anlamlı bir farkın olduğu görülmüştür. Buna göre, kardeşinin engel türü Çocukluk Dezintegratif Bozukluğu (ÇDB) olan katılımcıların, kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce alt boyutu sıra ortalaması kardeşinin engel türü Otizm olan katılımcılardan daha yüksektir. Kardeşinin engel türü Otizm olan katılımcıların kardeşin durumuna yönelik üzüntü ve endişe alt boyutu sıra ortalaması, kardeşinin engel türü ÇDB olan katılımcılardan daha yüksektir.

4.4 Kardeşin Engel Türüne Göre Yılmazlık Alt Ölçek Puanları

OSB'ye sahip kardeşi olan ergenlerin aile, kendisi, arkadaş ve okul-öğretmen alt ölçek puanlarında kardeşin engel türüne göre farklılık olup olmadığına ilişkin Mann Whitney U Testi sonuçları Tablo 4.4'te sunulmaktadır.

Tablo 4.4 Kardeşin Engel Türüne Göre Çocuklar için Yılmazlık Alt Ölçek Puanları

Alt Ölçek	Kardeşin Engel Türü	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Aile	Otizm	63	146.78	9247.00		
	ÇDB	191	121.14	23138.00	-2.441	0.015*
Kendisi	Otizm	63	127.33	8022.00		
	ÇDB	191	127.55	24363.00	-0.021	0.983
Arkadaş	Otizm	63	128.38	8088.00		
	ÇDB	191	127.21	24297.00	-0.116	0.908
Okul-Öğretmen	Otizm	63	128.58	8100.50		
	ÇDB	191	127.14	24284.50	-0.140	0.888

*p <.05

Tablo 4.4'te sunulan analiz sonuçlarına göre Çocuklar için Yılmazlık Ölçeği'nin aile, kendisi, arkadaş ve okul-öğretmen alt boyutları arasında sadece aile puan sıra ortalamalarında kardeşin engel türüne göre anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Buna göre kardeşinin engel türü Otizm olan katılımcıların aileden kaynaklı yılmazlık düzeyleri kardeşinin engel türü ÇDB olan katılımcılardan daha yüksektir.

4.5 Kardeşin Bakımına Yardımcının Varlığına Göre Kardeşe Yönelik Tutum Alt Ölçek Puanları

OSB'ye sahip kardeşi olan ergenlerin kardeşi ile birlikte yaşamaya ilişkin duygu ve düşünce, kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce ve kardeşin durumuna ilişkin üzüntü ve endişe alt ölçek puanlarında kardeşin bakımına yardımcının varlığına göre farklılık olup olmadığına ilişkin Mann Whitney U Testi sonuçları Tablo 4.5'te sunulmaktadır.

Tablo 4.5 Kardeşin Bakımına Yardımcının Varlığına Göre Kardeşe Yönelik Tutum Alt Ölçek Puanları

Alt Ölçek	Bakıma Yardımcı	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Yaşama Duygu Düşünce	Evet	65	116.96	7602.50	-1.346	0.178
	Hayır	189	131.12	24782.50		
Özellik Düşünce	Evet	65	107.48	6986.50	-2.577	0.010*
	Hayır	189	134.38	25398.50		
Üzüntü Endişe	Evet	65	132.63	8621.00	-0.658	0.511
	Hayır	189	125.74	23764.00		

*p <.05

Tablo 4.5'te sunulan analiz sonuçlarına göre EKYTÖ'nin alt boyutları arasında sadece kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce alt boyutu puan sıra ortalamalarında, kardeşin bakımına yardımcı birinin varlığına göre anlamlı bir farkın olduğu görülmüştür. Buna göre kardeşin bakımına yardımcı biri var olmadığında, kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce alt boyutu sıra ortalaması; kardeşin bakımına yardımcı birinin olmasına göre daha yüksektir.

4.6 Kardeşin Bakımına Yardımcının Varlığına Göre Yılmazlık Alt Ölçek Puanları

OSB'ye sahip kardeşi olan ergenlerin aile, kendisi, arkadaş ve okul-öğretmen alt ölçek puanlarında kardeşin bakımına yardımcıının varlığına göre farklılık olup olmadığına ilişkin Mann Whitney U Testi sonuçları Tablo 4.6'da sunulmaktadır.

Tablo 4.6 Kardeşin Bakımına Yardımcının Varlığına Göre Çocuklar için Yılmazlık Alt Ölçek Puanları

Alt Ölçek	Bakıma Yardımcı	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Aile	Evet	65	139.85	9090.00	-1.596	0.110
	Hayır	189	123.25	23295.00		
Kendisi	Evet	65	128.41	8346.50	-0.116	0.907
	Hayır	189	127.19	24038.50		
Arkadaş	Evet	65	123.52	8028.50	-0.534	0.593
	Hayır	189	128.87	24356.50		
Okul-Öğretmen	Evet	65	111.78	7265.50	-2.087	0.037*
	Hayır	189	132.91	25119.50		

*p <.05

Tablo 4.6’da sunulan analiz sonuçlarına göre Çocuklar için Yılmazlık Ölçeği’nin alt boyutları arasında sadece okul-öğretmen alt boyutu puan sıra ortalamalarında kardeşin bakımına yardımcı birinin varlığına göre anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Buna göre kardeşin bakımına yardımcı birinin olmadığı durumda, katılımcıların okul-öğretmen kaynaklı yılmazlık düzeyi daha yüksektir.

4.7 Kardeşin Cinsiyetine Göre Kardeşe Yönelik Tutum Alt Ölçek Puanları

OSB’ye sahip kardeşi olan ergenlerin kardeşi ile birlikte yaşamaya ilişkin duygu ve düşünce, kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce ve kardeşin durumuna ilişkin üzüntü ve endişe alt ölçek puanlarında kardeşin cinsiyetine göre farklılık olup olmadığına ilişkin Mann Whitney U Testi sonuçları Tablo 4.7’de sunulmaktadır.

Tablo 4.7 Kardeşin Cinsiyetine Göre Kardeşe Yönelik Tutum Alt Ölçek Puanları

Alt Ölçek	Kardeşin Cinsiyeti	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Yaşama Duygu Düşünce	Kız	123	130.93	16104.50		
	Erkek	131	124.28	16280.50	0.724	0.469
Özellik Düşünce	Kız	123	141.70	17429.50		
	Erkek	131	114.16	14955.50	-3.022	0.003*
Üzüntü Endişe	Kız	123	123.20	15153.00		
	Erkek	131	131.54	17232.00	-0.912	0.362

*p <.05

Tablo 4.7’de sunulan analiz sonuçlarına göre EKYTÖ’nin alt boyutları arasında sadece kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce alt boyutu puan sıra ortalamalarında, kardeşin cinsiyetine göre anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Buna göre kardeşinin cinsiyeti kız olan katılımcıların, kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce alt boyutu sıra ortalaması; kardeşinin cinsiyeti erkek olanlara göre daha yüksektir.

4.8 Kardeşin Cinsiyetine Göre Yılmazlık Alt Ölçek Puanları

OSB’ye sahip kardeşi olan ergenlerin aile, kendisi, arkadaş ve okul-öğretmen alt ölçek puanlarında kardeşin cinsiyetine göre farklılık olup olmadığına ilişkin Mann Whitney U Testi sonuçları Tablo 4.8’de sunulmaktadır.

Tablo 4.8 Kardeşin Cinsiyetine Göre Çocuklar için Yılmazlık Alt Ölçek Puanları

Alt Ölçek	Kardeşin Cinsiyeti	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Aile	Kız	123	119.64	14715.50		
	Erkek	131	134.88	17669.50	-1.680	0.093
Kendisi	Kız	123	130.58	16061.50		
	Erkek	131	124.61	16323.50	-0.653	0.514
Arkadaş	Kız	123	138.98	17094.00		
	Erkek	131	116.73	15291.00	-2.541	0.011*
Okul-Öğretmen	Kız	123	135.25	16635.50		
	Erkek	131	120.23	15749.50	-1.699	0.089

*p <.05

Tablo 4.8’de sunulan analiz sonuçlarına göre Çocuklar için Yılmazlık Ölçeğinin alt boyutları arasında sadece arkadaş alt boyutu puan sıra ortalamalarında kardeşin cinsiyetine göre anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Buna göre kardeşinin cinsiyeti kız olan katılımcıların arkadaş kaynaklı yılmazlık düzeyleri daha yüksektir.

4.9 Ailenin İçinde Yer Aldığı Gelir Grubuna Göre Kardeşe Yönelik Tutum Alt Ölçek Puanları

OSB’ye sahip kardeşi olan ergenlerin kardeşi ile birlikte yaşamaya ilişkin duygu ve düşünce, kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce ve kardeşin durumuna ilişkin üzüntü ve endişe alt ölçek puanlarında ailenin yer aldığı gelir grubuna göre farklılık olup olmadığına ilişkin Kruskal Wallis sonuçları ve Mann Whitney-U Testi kullanılarak yapılan ikili karşılaştırma sonuçları Tablo 4.9.1’de sunulmaktadır.

Tablo 4.9.1 Ailenin İçinde Yer Aldığı Gelir Grubuna Göre Kardeşe Yönelik Tutum Alt Ölçek Puanları

Alt Ölçek	Gelir Grubu	N	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p	İkili Karşılaştırma Grupları
Yaşama Duygu Düşünce	1600'e kadar (A)	71	147.52				
	1601-4000 (B)	119	123.31	2	8.190	0.017*	A > C
	4001-8000 (C)	64	113.09				
Özellik Düşünce	1600'e kadar	71	169.42				
	1601-4000	119	107.69	2	33.669	0.000*	A > B, C
	4001-8000	64	117.84				
Üzüntü Endişe	1600'e kadar	71	79.96				
	1601-4000	119	131.86	2	54.628	0.000*	B > A C > A, B
	4001-8000	64	172.13				

*p <.05

Tablo 4.9.1'de sunulan analiz sonuçlarına göre EKYTÖ'nin kardeşiyle birlikte yaşamaya ilişkin duygu ve düşünce alt boyutu, kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce alt boyutu ve kardeşin durumuna yönelik üzüntü endişe alt boyutu puan sıra ortalamalarında, ailenin içinde yer aldığı gelir grubuna göre anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir.

Gelir grupları arasındaki anlamlı farkların hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığını anlamak için EKYTÖ'nin alt boyutlarına göre Mann Whitney-U Testi kullanılarak ikili karşılaştırmalar yapılmıştır.

Tablo 4.9.1'de sunulan analiz sonucuna göre ailesinin geliri 1600 TL'ye kadar olan gruptaki katılımcıların, kardeşiyle birlikte yaşamaya ilişkin duygu ve düşünce alt boyutu ve kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce alt boyutu sıra ortalamaları ailesinin geliri 1601-4000 TL ve 4001-8000 TL arasında olan gruptaki katılımcılardan daha yüksektir.

Ailesinin geliri 1601-4000 TL ve 4001-8000 TL arasında olan gruptaki katılımcıların, kardeşin durumuna ilişkin üzüntü ve endişe alt boyutu sıra ortalamaları ailesinin geliri 1600 TL'ye kadar olan gruptaki katılımcılardan daha yüksektir. Ayrıca ailesinin geliri 4001-8000 TL arasında olan gruptaki katılımcıların kardeşin durumuna ilişkin üzüntü ve endişe alt boyutu sıra ortalamaları, ailesinin geliri 1601-4000 TL arasında olan gruptaki katılımcılardan daha yüksektir.

4.10 Ailenin İçinde Yer Aldığı Gelir Grubuna Yılmazlık Alt Ölçek Puanları

OSB'ye sahip kardeşi olan ergenlerin aile, kendisi, arkadaş ve okul-öğretmen alt ölçek puanlarında ailenin yer aldığı gelir grubuna göre farklılık olup olmadığına ilişkin Kruskal Wallis sonuçları ve Mann Whitney-U Testi kullanılarak yapılan ikili karşılaştırma sonuçları Tablo 4.10.1'de sunulmaktadır.

Tablo 4.10.1 Ailenin İçinde Yer Aldığı Gelir Grubuna Göre Çocuklar için Yılmazlık Alt Ölçek Puanları

Alt Ölçek	Gelir Grubu	N	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p	İkili Karşılaştırma Grupları
Aile	1600'e kadar (A)	71	115.63				
	1601-4000 (B)	119	122.39	2	8.801	0.012*	C > A
	4001-8000 (C)	64	150.16				
Kendisi	1600'e kadar	71	148.87				
	1601-4000	119	120.80	2	8.642	0.013*	A > C
	4001-8000	64	116.25				
Arkadaş	1600'e kadar	71	161.04				
	1601-4000	119	119.74	2	24.707	0.000*	A > B, C
	4001-8000	64	104.73				
Okul-Öğretmen	1600'e kadar	71	160.20				
	1601-4000	119	108.41	2	24.074	0.000*	A > B, C
	4001-8000	64	126.72				

*p <.05

Tablo 4.10.1'de sunulan analiz sonuçlarına göre Çocuklar için Yılmazlık Ölçeğinin aile, kendisi, arkadaş ve okul-öğretmen alt boyutu puan sıra ortalamalarında, ailenin içinde yer aldığı gelir grubuna göre anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir.

Gelir grupları arasındaki anlamlı farkların hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığını anlamak için Çocuklar için Yılmazlık Ölçeğinin alt boyutlarına göre Mann Whitney-U Testi kullanılarak ikili karşılaştırmalar yapılmıştır.

Tablo 4.10.1'de sunulan analiz sonucuna göre ailesinin geliri 1600 TL'ye kadar katılımcıların, arkadaş ve okul-öğretmen alt boyutu sıra ortalamaları ailesinin geliri 1601-4000 TL arasında olan gruptaki katılımcılardan daha yüksektir.

Ailesinin geliri 1600 TL'ye kadar katılımcıların aile, kendisi, arkadaş ve okul-öğretmen alt boyutu sıra ortalamaları ailesinin geliri 4001-8000 TL arasında olan gruptaki katılımcılardan daha yüksektir.

4.11 Kardeşin Engel Derecesine Göre Kardeşe Yönelik Tutum Alt Ölçek Puanları

OSB'ye sahip kardeşi olan ergenlerin kardeşi ile birlikte yaşamaya ilişkin duygu ve düşünce, kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce ve kardeşin durumuna ilişkin üzüntü ve endişe alt ölçek puanlarında kardeşin engel derecesine göre farklılık olup olmadığına ilişkin Kruskal Wallis sonuçları ve Mann Whitney-U Testi kullanılarak yapılan ikili karşılaştırma sonuçları Tablo 4.11.1'de sunulmaktadır.

Tablo 4.11.1 Kardeşin Engel Derecesine Göre Kardeşe Yönelik Tutum Alt Ölçek Puanları

Alt Ölçek	Engel Derecesi	N	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p	İkili Karşılaştırma Grupları
Yaşama Duygu Düşünce	Hafif (A)	65	127.46				
	Orta (B)	151	133.94	2	5.795	0.055	
	Ağır (C)	38	101.97				
Özellik Düşünce	Hafif	65	158.78				
	Orta	151	135.08	2	64.173	0.000*	A, B > C
	Ağır	38	43.86				
Üzüntü Endişe	Hafif	65	99.59				
	Orta	151	125.30	2	32.476	0.000*	C > A, B B > A
	Ağır	38	183.96				

*p < .05

Tablo 4.11.1'de sunulan analiz sonuçlarına göre EKYTÖ'nin kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce alt boyutu ve kardeşin durumuna yönelik üzüntü endişe alt boyutu puan sıra ortalamalarında, kardeşin engel derecesine göre anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir.

Kardeşin engel dereceleri arasındaki anlamlı farkların hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığını anlamak için EKYTÖ'nin alt boyutlarına göre Mann Whitney-U Testi kullanılarak ikili karşılaştırmalar yapılmıştır.

Tablo 4.11.1’de sunulan analiz sonucuna göre kardeşinin engel derecesi orta olan gruptaki katılımcıların, kardeşin durumuna ilişkin üzüntü ve endişe alt boyutu sıra ortalamaları, kardeşinin engel derecesi hafif olan gruptaki katılımcılardan daha yüksektir.

Kardeşinin engel derecesi hafif ve orta olan gruptaki katılımcıların kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce alt boyutu sıra ortalamaları, kardeşinin engel derecesi ağır olan gruptaki katılımcılardan daha yüksektir.

Kardeşinin engel derecesi ağır olan gruptaki katılımcıların kardeşin durumuna ilişkin üzüntü ve endişe alt boyutu sıra ortalamaları, kardeşinin engel derecesi hafif ve orta olan gruptaki katılımcılardan daha yüksektir.

4.12 Kardeşin Engel Derecesine Göre Yılmazlık Alt Ölçek Puanları

OSB’ye sahip kardeşi olan ergenlerin aile, kendisi, arkadaş ve okul-öğretmen alt ölçek puanlarında kardeşin engel derecesine göre farklılık olup olmadığına ilişkin Kruskal Wallis sonuçları ve Mann Whitney-U Testi kullanılarak yapılan ikili karşılaştırma sonuçları Tablo 4.12.1’de sunulmaktadır.

Tablo 4.12.1 Kardeşin Engel Derecesine Göre Çocuklar için Yılmazlık Alt Ölçek Puanları

Alt Ölçek	Engel Derecesi	N	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p	İkili Karşılaştırma Grupları
Aile	Hafif (A)	65	117.91				
	Orta (B)	151	127.21	2	3.388	0.184	
	Ağır (C)	38	145.05				
Kendisi	Hafif	65	130.02				
	Orta	151	127.41	2	0.190	0.909	
	Ağır	38	123.54				
Arkadaş	Hafif	65	135.07				
	Orta	151	127.74	2	2.272	0.321	
	Ağır	38	113.62				
Okul-Öğretmen	Hafif	65	114.24				
	Orta	151	125.97	2	7.643	0.022*	A > C
	Ağır	38	104.95				

*p < .05

Tablo 4.12.1’de sunulan analiz sonuçlarına göre Çocuklar için Yılmazlık Ölçeğinin okul-öğretmen alt boyutu puan sıra ortalamalarında, kardeşin engel derecesine göre anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir.

Kardeşin engel dereceleri arasındaki anlamlı farkların hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığını anlamak için Çocuklar için Yılmazlık Ölçeğinin alt boyutlarına göre Mann Whitney-U Testi kullanılarak ikili karşılaştırmalar yapılmıştır.

Tablo 4.12.1’de sunulan analiz sonucuna göre kardeşin engel derecesi hafif olan gruptaki katılımcıların, okul-öğretmen alt boyutu sıra ortalamaları kardeşin engel derecesi ağır olan gruptaki katılımcılardan daha yüksektir.

4.13 Kardeşi İle Birlikte Yaşamaya İlişkin Duygu Ve Düşünce Puanlarını Yordayan Değişkenlere İlişkin Bulgular

Katılımcıların kardeşi ile birlikte yaşamaya ilişkin duygu ve düşünce alt boyut puanları ile yordayıcı değişkenler arasındaki ilişkileri saptamak için çoklu regresyon analizi öncesinde korelasyon analizi yapılmıştır. Tablo 4.13.1’de değişkenlerin ortalamaları, standart sapmaları ve hesaplanan korelasyon katsayıları verilmiştir.

Tablo 4.13.1 Kardeşi ile Yaşamaya İlişkin Duygu ve Düşünce Puanları ile Yordayıcı Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar, Değişkenlerin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Değişkenler	X	SS	1	2	3	4
1.Yaşama, duygu ve düşünce	49.28	6.05	1.00			
2. Aile	24.24	3.17	.21*	1.00		
3. Kendisi	28.08	3.75	.32*	.45*	1.00	
4. Arkadaş	12.98	1.87	.36*	.45*	.53*	1.00
5.Okul-öğretmen	8.97	1.77	.18*	.34*	.68*	.43*

* $p < .05$

Tablo 4.13.1’de görüldüğü gibi katılımcıların kardeşi ile yaşamaya ilişkin duygu ve düşünce alt boyut düzeylerinin aile ($r = .21, p = .000$), kendisi ($r = .32, p = .000$), arkadaş ($r = .36, p = .000$) ve okul-öğretmen ($r = .18, p = .003$) ile orta düzeyde pozitif bir ilişkisinin olduğu bulunmuştur.

Katılımcıların kardeşi ile yaşamaya ilişkin duygu ve düşünce alt boyut puanlarını yordayan değişkenleri belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmıştır (Tablo 4.13.2).

Tablo 4.13.2 Kardeşi ile Yaşamaya İlişkin Duygu ve Düşünce Puanlarını Yordayan Değişkenler

	B	T	Kısmi R	R	R ²	F
Yılmazlık alt boyutları				.394	.155	11.429
Aile	.040	.305	.019			
Kendisi	.384	2.728	.170*			
Arkadaş	.860	3.688	.228*			
Okul-öğretmen	-.366	-1.340	-.085			

*R² düzeltilmiş=.142, *p<.05

Tablo 4.13.2’de sunulan analiz sonuçlarına göre, yılmazlık alt boyutlarından kendisi ($\beta = .238$) ve arkadaş ($\beta = .265$) puanlarının yaşama, duygu ve düşünce puanlarını anlamlı şekilde yordadığı [F(4,249)=11.429, P=.000, $R^2_{adj} = .142$] ve yaşama, duygu ve düşünce puanlarındaki varyansın % 15.5’ini açıkladığı görülmüştür.

4.14 Kardeşin Özelliklerine İlişkin Düşünce Puanlarını Yordayan Değişkenlere İlişkin Bulgular

Katılımcıların kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce alt boyut puanları ile yordayıcı değişkenler arasındaki ilişkileri saptamak için çoklu regresyon analizi öncesinde korelasyon analizi yapılmıştır. Tablo 4.14.1’de değişkenlerin ortalamaları, standart sapmaları ve hesaplanan korelasyon katsayıları verilmiştir.

Tablo 4.14.1 Özelliklere İlişkin Düşünce Puanları ile Yordayıcı Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar, Değişkenlerin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Değişkenler	X	SS	1	2	3	4
1.Özellik Düşünce	17.02	3.33	1.00			
2. Aile	24.24	3.17	.01	1.00		
3. Kendisi	28.08	3.75	.31*	.45*	1.00	
4. Arkadaş	12.98	1.87	.30*	.45*	.53*	1.00
5.Okul-öğretmen	8.97	1.77	.34*	.34*	.68*	.43*

* $p < .05$

Tablo 4.14.1’de görüldüğü gibi katılımcıların kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce alt boyut düzeylerinin kendisi ($r = .31$, $p = .000$), arkadaş ($r = .30$, $p = .000$) ve okul-öğretmen ($r = .34$, $p = .000$) ile anlamlı pozitif bir ilişkisinin olduğu bulunmuştur.

Katılımcıların özellik düşünce alt boyut puanlarını yordayan değişkenleri belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmıştır (Tablo 4.14.2).

Tablo 4.14.2 Özellik Düşünce Puanlarını Yordayan Değişkenler

	B	T	Kısmi R	R	R ²	F
Yılmazlık alt boyutları				.398	.159	11.725*
Aile	-.120	-1.681	-.106			
Kendisi	.079	1.020	.064			
Arkadaş	.369	2.879	.180*			
Okul-öğretmen	.440	2.932	.183*			

* R^2 düzeltilmiş=.145, * $p < .05$

Tablo 4.14.2’de sunulan analiz sonuçlarına göre, yılmazlık alt boyutlarından arkadaş ($\beta = .207$) ve okul öğretmen ($\beta = .233$) puanlarının kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce

puanlarını anlamlı şekilde yordadığı [$F(4,249)=11.725$, $P=.000$, $R^2_{adj}=.145$] ve özellik düşünce puanlarındaki varyansın % 15.9'unu açıkladığı görülmüştür.

4.15 Kardeşin Durumuna İlişkin Üzüntü ve Endişe Puanlarını Yordayan Değişkenlere İlişkin Bulgular

Katılımcıların kardeşinin durumuna ilişkin üzüntü ve endişe alt boyut puanları ile yordayıcı değişkenler arasındaki ilişkileri saptamak için çoklu regresyon analizi öncesinde korelasyon analizi yapılmıştır. Tablo 4.15.1'de değişkenlerin ortalamaları, standart sapmaları ve hesaplanan korelasyon katsayıları verilmiştir.

Tablo 4.15.1 Üzüntü ve Endişe Puanları ile Yordayıcı Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar, Değişkenlerin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Değişkenler	<i>X</i>	<i>SS</i>	1	2	3	4
1.Üzüntü ve endişe	15.50	3.56	1.00			
2. Aile	24.24	3.17	.05	1.00		
3. Kendisi	28.08	3.75	-.17*	.45*	1.00	
4. Arkadaş	12.98	1.87	-.23*	.45*	.53*	1.00
5.Okul-öğretmen	8.97	1.77	-.08	.34	.68	.43

* $p<.05$

Tablo 4.15.1'de görüldüğü gibi katılımcıların kardeşinin durumuna ilişkin üzüntü ve endişe alt boyut düzeylerinin kendisi ($r= -.17$, $p=.003$) ve arkadaş ($r= -.23$, $p=.000$) ile anlamlı negatif bir ilişkisinin olduğu bulunmuştur.

Katılımcıların üzüntü ve endişe alt boyut puanlarını yordayan değişkenleri belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmıştır (Tablo 4.15.2).

Tablo 4.15.2 Üzüntü ve Endişe Puanlarını Yordayan Değişkenler

	B	T	Kısmi R	R	R ²	F
Yılmazlık alt boyutları				.313	.098	6.760
Aile	.253	3.202	.199*			
Kendisi	-.185	-2.158	-.135*			
Arkadaş	-.504	-3.556	-.220*			
Okul-öğretmen	.181	1.094	.069			

*R²_{düzeltilmiş}=.083, *p<.05

Tablo 4.15.2’de sunulan analiz sonuçlarına göre, yılmazlık alt boyutlarından aile ($\beta = .225$), kendisi ($\beta = -.195$) ve arkadaş ($\beta = -.264$) puanlarının üzüntü ve endişe puanlarını anlamlı şekilde yordadığı [$F(4,249)=6.760$, $P=.000$, $R^2_{adj}=.083$] ve üzüntü ve endişe puanlarındaki varyansın % 9.8’ini açıkladığı görülmüştür.

Araştırmada bağımlı değişkeni olan engelli kardeşe yönelik tutumu belirme amacıyla yapılan analiz sonuçlarına göre; engelli kardeşe yönelik tutumu belirlemede cinsiyetin anlamlı bir fark yaratmadığı bulgulanmıştır. Ailenin içinde yer aldığı gelir grubunun, engelli kardeşe yönelik tutumun tüm alt boyutlarında anlamlı bir fark yarattığı bulgulanmıştır. Engel derecesinin ve engel türünün, engelli kardeşe yönelik tutumun kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce ve kardeşin durumuna ilişkin üzüntü endişe alt boyutlarında anlamlı bir fark yarattığı bulgulanmıştır. Evde bakıma yardımcı birinin varlığının ve engelli kardeşin cinsiyetinin, engelli kardeşe yönelik tutumun kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce alt boyutunda anlamlı bir fark yarattığı bulgulanmıştır. Son olarak, yılmazlığın aile ve kendisi alt boyutlarının kardeşiyle birlikte yaşamaya ilişkin duygu ve düşünce alt boyutunu pozitif yönde; yılmazlığın arkadaş ve okul-öğretmen alt boyutlarının kardeşinin özelliklerine ilişkin düşünce alt boyutunu pozitif yönde; ve yılmazlığın aile alt boyutunun kardeşinin durumuna ilişkin üzüntü ve endişe alt boyutunu pozitif yönde, yılmazlığın kendisi ve arkadaş alt boyutlarının kardeşinin durumuna ilişkin üzüntü ve endişe alt boyutunu ise negatif yönde anlamlı bir şekilde yordadığı bulgulanmıştır.

BÖLÜM V

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu bölümde araştırmada elde edilen bulguların sonuçları alan yazında yer alan diğer araştırma bulguları ışığında tartışılmıştır. Ayrıca bu bölümde araştırmanın sonuçlarından yola çıkarak çeşitli önerilere yer verilmiştir.

5.1 Sonuç ve Tartışma

Araştırmada OSB'ye sahip kardeşi olan ergenlerin yılmazlık düzeylerinde ve kardeşe yönelik tutumlarında cinsiyete, engel türüne, kardeşin bakımına yardımcının varlığına, kardeşin cinsiyetine, ailenin içinde yer aldığı gelir grubuna ve kardeşin engel derecesine göre anlamlı bir farkın olup olmadığını incelenmiştir. Ayrıca OSB'ye sahip kardeşi olan ergenlerin yılmazlık kaynaklarının engelli kardeşlerine yönelik tutumlarını anlamlı bir şekilde yordayıp yordamadığı incelenmiştir. Bu bulgular doğrultusunda ortaya çıkan sonuçlar, OSB'ye Sahip Kardeşi Olan Ergenlerin Yılmazlık Düzeylerine İlişkin Sonuçlar, OSB'ye Sahip Kardeşi Olan Ergenlerin Kardeşlerine Yönelik Tutumlarına İlişkin Sonuçlar ve Yılmazlık Kaynaklarının Kardeşe Yönelik Tutumu Yordayıcılığına İlişkin Sonuçlar olarak üç başlık altında verilmiştir. Araştırmada elde edilen bulguların sonuçları alan yazında benzerlik ve farklılık gösteren diğer araştırmalar ile karşılaştırması yapılarak tartışılmıştır.

5.1.1 OSB'ye Sahip Kardeşi Olan Ergenlerin Kardeşlerine Yönelik Tutumlarına İlişkin Sonuçlar

Otizm Spektrum Bozukluğu'na sahip kardeşi olan sağlıklı ergenlerin, kardeşlerine yönelik tutumu cinsiyete göre iki grup karşılaştırıldığında anlamlı bir fark oluşturmamaktadır. Engelli kardeşin cinsiyetinin kız ya da erkek olmasının sağlıklı ergenin kardeşine yönelik tutumu üzerinde etkisi olmadığı görülmektedir. Onat Zoylan'ın (2005) engelli kardeşe sahip ergenlerin, kardeş ilişkilerini belirleme üzerine yapmış olduğu çalışmada da benzer şekilde cinsiyetin anlamlı bir fark yaratmadığı bulgulanmıştır.

Otizm Spektrum Bozukluğu'na sahip kardeşi olan ergenlerin kardeşin özelliklerine ilişkin düşünce ile kardeşin durumuna ilişkin üzüntü endişe boyutundaki tutumu engel türüne göre anlamlı bir fark oluşturmaktadır. Kardeşinin engel türü Çocukluk Dezintegratif

Bozukluğu (ÇDB) olan katılımcıların kardeşlerinin özelliklerine ilişkin düşünceleri daha olumluyken; kardeşinin engel türü Otizm olan katılımcıların kardeşlerinin durumuna ilişkin üzüntü ve endişesi daha fazladır. Aksoy ve Berçin Yıldırım'ın (2008) farklı engel grubundan kardeşi olan ergenlik dönemindeki çocukların kardeşlerini kabulleri ile ilgili yapmış olduğu çalışmada da engel türlerine göre Otizmliler olan kardeşe sahip olan ergenlerde olumlu tutumun düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Yapılan iki çalışmadaki bulgular bu açıdan benzerlik göstermektedir.

Otizm Spektrum Bozukluğu'na sahip kardeşi olan ergenlerin kardeşlerinin özelliklerine ilişkin düşünceleri boyutundaki tutumları evde kardeşin bakımına yardımcı birinin varlığına göre anlamlı bir fark oluşturmaktadır. Evde kardeşin bakımına yardımcı birinin olması durumunda sağlıklı ergenlerin kardeşlerinin özelliklerine ilişkin düşünceleri daha olumluyken, bakıma yardımcı birinin olmadığı durumda kardeşin özelliklerine ilişkin düşünceleri daha olumsuzdur. Bunun açıklaması olarak evde kardeşin bakıma yardımcı olan birinin varlığı ile ailede daha az stresin ve yorgunluğun olduğu söylenebilir. Dolayısıyla engelli çocuğun bakımı konusunda yükü hafifleyen ailede, kardeşiyle birlikte keyifle vakit geçirebilen ve eğlenen ergen, engelli kardeşinin özelliklerine ilişkin daha umut dolu olabilir ve olumlu duygular besleyebilir. Aynı zamanda engelli kardeşin bakımı ve ihtiyaçları konusunda yükü hafifleyen anne baba ve engelli olmayan kardeş daha kaliteli zaman geçirebilir. Bu durum da ergenlik dönemindeki kardeşin engelli kardeşine olumlu tutum geliştirmesi konusunda destek sağlıyor olabilir. Kahraman ve Karadayı'nın (2015) engelli kardeşe sahip ergenlik dönemindeki çocukların engelli kardeşlerine ilişkin deneyimlerini incelediği araştırmasında da bu sonuçları destekler nitelikte, kardeşiyle iyi vakit geçiren sağlıklı çocukların, engelli kardeşlerinin durumlarıyla ilgili daha olumlu düşüncelere sahip oldukları ve kardeşlerine yönelik olumlu tutum geliştirdikleri bulgulanmıştır.

Otizm Spektrum Bozukluğuna sahip kardeşi olan ergenlerin kardeşlerinin özelliklerine ilişkin düşünceleri boyutundaki tutumları engelli kardeşin cinsiyetine göre anlamlı bir fark oluşturmaktadır. OSB'ye sahip olan kardeşin cinsiyeti kız ise, sağlıklı olan kardeşin, kardeşinin özelliklerine ilişkin düşünceleri daha olumluyken, kardeşin cinsiyeti erkek ise sağlıklı olan kardeşin, kardeşinin özelliklerine ilişkin düşünceleri daha olumsuzdur. Bu bulgu toplumun cinsiyet rollerine ilişkin yüklemiş olduğu etkiler ile ilişkilendirilebilir. Türkiye'de erkek çocukların yetişkin olduktan sonra ekonomik özgürlüklerini kazanmaları, ailesinin geçimini sürdürmek zorunda olmaları gibi yaygın bir inanç ve beklenti görülebilir (Kaypak,

2014). Buna ek olarak kız çocukları bakıma daha çok muhtaç gibi algılandığı için kız çocuklarına daha çok şefkat gösterilebilir. Bu beklentiler gerçekte her ergenin yaşamını rahat sürdürebilmek için yapması gereken görevlerdir. Fakat ülkemizde kız çocukları ile ilgili bu anlamdaki beklentiler daha hafifken erkek çocuklarında daha ağır hissettirilebilmektedir. Bu nedenle OSB'ye sahip kardeşi olan ergenler de toplumsal kabullerin etkisiyle kardeşin erkek ve engelli olması durumunda kardeşin özelliklerine ve yapabileceklerine ilişkin daha olumsuz duygular hissediyor olabilirler. Aykara (2015) zihinsel engelli ergenlerin yaşantılarını incelediği araştırmasında engelli kardeşe sahip ergenlerin yaşamış oldukları sorunların birçoğunun toplumun cinsiyet rolleriyle ilişkili olduğunu bulgulamıştır. Bu nedenle kızlar ile erkeklerin farklı yaşantılara sahip olduklarını belirtmiştir.

Buna karşın Dolanay'ın (2016) engelli kardeşi kabul üzerine yapmış olduğu çalışmada engelli kardeşin cinsiyeti kız ise kardeşine yönelik olumsuz duygu ve düşüncelerin daha fazla olduğu görülmüştür. Bu durum da kız çocuklarının yaşam koşullarının ülkemizde daha zorlayıcı olabildiğini göz önünde bulundurarak sağlıklı kardeşin engelli kardeşin geleceği ile ilgili endişe ve üzüntü duyması bu nedenle de engelli kardeşinin cinsiyeti kız olduğu için ona karşı olumsuz duygular besleyebileceği biçiminde açıklanabilir.

Otizm Spektrum Bozukluğuna sahip kardeşi olan sağlıklı ergenlerin, kardeşlerine yönelik tutumu ailenin içinde yer aldığı gelir grubuna göre anlamlı bir fark oluşturmaktadır. Ailelerinin içinde yer aldığı gelir grubu 1600 TL'ye kadar olan OSB'ye sahip kardeşi olan ergenlerin kardeşleri ile birlikte yaşama ve kardeşinin özelliklerine ilişkin düşünceleri boyutunda duygu ve düşünceleri daha olumludur. Bunun açıklaması olarak ailelerin sosyoekonomik düzeyi arttıkça ailenin içinde yer aldığı statü ve sosyal çevre de değişmektedir. Sosyoekonomik düzeyin artması aileler için baskı unsuru olabilmektedir. Özellikle sağlıklı kardeşler için akran çevresinden dışlanma ve mevcut statüsünü koruma korkusu nedeniyle engelli kardeşine yönelik kabul düzeyinde sorun yaşayabilirler. Buna karşın ailenin içinde yer aldığı gelir grubu aylık 1600 TL'ye kadar olan ailelerde engelli kardeş ile birlikte yaşama ve kardeşin özelliklerine ilişkin duygu ve düşünceler daha olumludur bu sayede de kardeşi kabul düzeyi daha yüksektir. Ahmetoğlu'nun (2004) kardeş ilişkilerini sağlıklı kardeşin algısına göre incelediği çalışmada kardeş kabulünde uzak durma çekinme boyutunda ailenin içinde yer aldığı gelir grubunun anlamlı bir fark

yaratmadığı görülmüştür, fakat bu çalışmayı doğrular nitelikte kardeş ile birlikte zaman geçirme ve empati boyutunda ailenin içinde yer aldığı gelir grubu anlamlı bir fark yaratmıştır.

Ailesinin içinde yer aldığı gelir grubu aylık 1601-4000 TL ve 4001-8000 TL arasında olan ergenlerin OSB'ye sahip kardeşlerine yönelik üzüntü ve endişeleri, ailesinin içinde yer aldığı gelir grubu aylık 1600 TL'ye kadar olanlara göre daha yüksektir. Bu durum iki farklı açıdan açıklanabilir. Bunlardan ilki yukarıdaki bulguyu destekler nitelikte, ailenin sosyoekonomik düzeyinin artmasıyla birlikte sosyal çevresinin, aile ve sağlıklı kardeş üzerinde yaratmış olduğu sosyal statüyü kaybetmeme konusundaki baskı ve mükemmellik algısı ile ilişkili olabilir. Engelli kardeşe yönelik üzüntü ve endişe, engelli olmayan kardeşin, engelli bir kardeşini arkadaş çevresine dahil edememe ve bu duruma üzülmeye şeklinde gösterebilmektedir. Bu durum engelli kardeşi kabul düzeyini olumsuz olarak etkilemektedir. Buna karşın ikinci yaklaşıma göre, ailenin sosyoekonomik düzeyinin artmasıyla birlikte bilinç düzeyi de artmaktadır. Bu nedenle engelli bir kardeşe sahip ergenler, kardeşlerinin gelecekteki bakımı, yaşam koşulları ve eğitimi ile ilgili daha fazla endişe duyabilirler.

Otizm Spektrum Bozukluğu'na sahip kardeşi olan sağlıklı ergenlerin, kardeşlerinin özelliklerine ilişkin düşünce ve kardeşlerinin durumuna ilişkin üzüntü endişe boyutunda kardeşlerine yönelik tutumu kardeşin engel derecesine göre anlamlı bir fark oluşturmaktadır. Engelli kardeşe sahip ergenlerin kardeşlerine yönelik üzüntü ve endişeleri en yüksekten düşüğe doğru sırasıyla ağır, orta ve hafif şeklinde sıralanmaktadır. Engelli kardeşe sahip ergenlerin kardeşlerinin özelliklerine ilişkin düşünceleri en yüksekten düşüğe doğru hafif, orta, ağır şeklinde sıralanmaktadır. Engelin derecesinin hafif olması durumunda engelli kardeş, sağlıklı bir ergene daha yakın özellikler gösterdiği için, bakımı, eğitimi, toplumsal hayatın içinde yer alması daha kolay olurken, engel derecesi arttıkça başta bakım olmak üzere pek çok yönden ailesi için gelecek kaygısı yaratmaktadır. Bu nedenle kardeşinin engel derecesi arttıkça sağlıklı ergenin kardeşine yönelik üzüntü ve endişesi de artabilmektedir.

5.1.2 OSB'ye Sahip Kardeşi Olan Ergenlerin Yılmazlık Düzeylerine İlişkin Sonuçlar

Otizm Spektrum Bozukluğu'na sahip kardeşi olan ergenlerin yılmazlık düzeylerinde, sadece arkadaş boyutunda cinsiyete göre anlamlı bir fark bulunmaktadır. OSB'ye sahip kardeşi olan kızların yılmazlık düzeyleri erkek olanlara göre daha yüksektir. Onat Zoylan'ın (2005) kardeş ilişkileriyle ilgili yapmış olduğu araştırmada kızların erkeklere göre engelli

kardeşleriyle daha sıcak ve yakın bir ilişki içinde oldukları bulgulanmıştır. Kızlar genel anlamda toplumda erkeklere göre iletişim becerilerini öğrenmeleri konusunda daha fazla desteklenmektedir. Bu sayede kızların iletişim becerilerinin erkeklere olanla daha iyi durumda olabileceği yorumu yapılabilmektedir (Korkut, 2016). Bu durum kızların arkadaşları ile daha çok duygusal paylaşım içinde olmaları, arkadaşlarından almış oldukları sosyal desteği güçlendirmektedir. Coşkun ve Akkaş'ın (2009) da vurguladığı gibi sosyal destek arttıkça engelli çocuğun varlığının yaratmış olduğu kaygı azalacak ve kişilerin yılmazlığı güçlenecektir. Bu nedenle ergenler engelli bir kardeşe sahip olmanın yarattığı zorlayıcı durumlar ile arkadaşlarından aldıkları destek sayesinde daha rahat başa çıkabilmektedirler. Erkeklerin ise sayıca daha çok arkadaşına sahip olmalarına karşın duygusal paylaşımında bulunma odaklı arkadaşlık kurma becerileri kızlara göre daha zayıf kalabilmektedir.

Otizm Spektrum Bozukluğuna sahip kardeşi olan ergenlerin yılmazlık düzeylerinde, sadece aile boyutu kardeşin engel türüne göre anlamlı bir fark oluşturmaktadır. Kardeşinin engel türü Otizm olan ergenlerin aile kaynaklı yılmazlık düzeyi, kardeşinin engel türü ÇDB olan ergenlere göre daha yüksektir. Otizmin doğuştan ve yavaş yavaş belirtilerini göstermeye başlamasıyla anne baba ve sağlıklı kardeş duruma aşamalı olarak alışıyor. Böylece aile kendini güçlendirecek iç dinamikleri zaman içinde oluşturup engelli çocuğun varlığını daha kolay kabul ediyor olabilir. Buna karşın ÇDB'ye sahip çocuklar doğumdan sonra ilk iki yıl normal gelişim gösterirken, çocuk 3-4 yaşına geldiğinde aile bazen yavaş bazen de ani bir şekilde hastalığın belirtileri ile karşılaşabiliyor. Bu durum ailesinde ÇDB'ye sahip kardeşi olan ergenler için duygusal çöküntüye neden olabilmekte ve aile kaynaklı yılmazlık düzeylerini olumsuz olarak etkileyebilmektedir.

Otizm Spektrum Bozukluğu'na sahip kardeşi olan ergenlerin yılmazlık düzeylerinde, sadece okul- öğretmen boyutu kardeşin bakımına yardımcı olan birinin varlığına göre anlamlı bir fark oluşturmaktadır. Kardeşin bakımına yardımcı birinin olmadığı durumda, katılımcıların okul-öğretmen kaynaklı yılmazlık düzeyi daha yüksektir. Engelli bir kardeşin evdeki varlığı sağlıklı olan kardeşin ihtiyaçlarının ikinci planda yer almasına neden olabilmektedir. Engelli kardeş sürekli olarak bakıma ve ilgiye ihtiyaç duyduğu için sağlıklı kardeşin ihtiyaçları özellikle duygusal anlamda yeteri kadar karşılanamamaktadır. Özellikle evde engelli çocuğun bakımına yardımcı birinin olmadığı durumlarda, sağlıklı kardeşin duygusal ihtiyaçları daha çok geri planda kalmaktadır. Bu noktada sağlıklı kardeşin ihtiyaçları

okul-öğretmen desteği ile karşılanmaya çalışılmaktadır. Engelli kardeşe sahip olan ergenlerin yaşamış olduğu zorlukların üstesinden gelmeleri için öğretmenleri tarafından daha çok desteklenmektedirler. Bu destek eğitsel olarak akademik yönden takviye, psikolojik olarak duygularını ifade etme ve sosyal olarak herhangi bir faaliyette başarı gösterme olarak şekillenebilmektedir.

Otizm Spektrum Bozukluğuna sahip kardeşi olan ergenlerin yılmazlık düzeylerinde, sadece arkadaş boyutu kardeşin cinsiyetine göre anlamlı bir fark oluşturmaktadır. Kardeşinin cinsiyeti kız olan ergenlerin arkadaş kaynaklı yılmazlık düzeyleri kardeşinin cinsiyeti erkek olanlara göre daha yüksektir. Kız çocuklarının herhangi bir engele sahip olmasın ya da olmasın erkek çocuklara göre kişiler arası ilişkilerde daha uyumlu olduğu bilinmektedir (Onat Zoylan, 2005). Bu nedenle engelli kardeşinin cinsiyeti kız olan sağlıklı ergenler kardeşlerini daha rahat arkadaş çevrelerine dahil ediyor olabilirler. Bu durum engelli kardeşin arkadaş çevresi tarafından da kabul edilmesini sağlayacağı için ergenin arkadaş kaynaklı yılmazlık düzeyi daha yüksek olabilir.

Otizm Spektrum Bozukluğuna sahip kardeşi olan sağlıklı ergenlerin, yılmazlık düzeylerinde; aile, kendisi, arkadaş ve okul-öğretmen alt boyutu ailenin içinde yer aldığı gelir grubuna göre anlamlı bir fark oluşturmaktadır. Ailesinin içinde bulunduğu gelir grubu aylık 1600 TL'ye kadar olan ergenlerin aile, kendisi, arkadaş, okul-öğretmen kaynaklı yılmazlık düzeyi ailesinin içinde yer aldığı gelir grubu aylık 1601-4000 TL ve 4001-8000 TL olanlara göre daha yüksektir. Engelli kardeşe yönelik tutumda da belirtildiği gibi ailenin sosyoekonomik düzeyinin artmasıyla birlikte içinde bulunulan sosyal statüyü korumanın yarattığı baskıyla, engelli olmayan kardeş, engelli kardeşinin varlığına uyum sağlama konusunda daha fazla güçlük yaşıyor olabilir. Bu durum özünde yılmazlık kavramının doğasıyla doğrudan ilişkili olarak açıklanabilir. Ailesinin içinde yer aldığı gelir grubu aylık 1600 TL'ye olan kadar çocukların, ekonomik düzeyi daha yüksek olan ailelerdeki çocuklara göre zorluklarla daha fazla sınanıyor olma ihtimalleri yüksektir. Bu nedenle ailesinin içinde yer aldığı gelir grubu aylık 1600 TL'ye kadar olan ergenlerin kardeşlerini olduğu gibi kabul etmelerinde ve içinde buldukları zorlayıcı durumun üstesinden gelme konusunda sahip oldukları yılmaz kaynaklarının güçlü olma olasılığı daha yüksektir.

Otizm Spektrum Bozukluğuna sahip kardeşi olan sağlıklı ergenlerin, yılmazlık düzeylerinde; okul-öğretmen alt boyutu kardeşin engel derecesine göre anlamlı bir fark

oluşturmaktadır. Kardeşin engel derecesi hafif olan sağlıklı kardeşlerin, okul-öğretmen kaynaklı yılmazlık düzeyi, kardeşin engel derecesi ağır olan sağlıklı kardeşlerden daha yüksektir. Kardeşinin engel derecesi hafif olan ergenlerin kardeşleri normal gelişim gösteren ergenlere daha benzer özellikler taşıdıkları için bakım ve ilgi ihtiyacı ağır olanlara göre daha azdır. Sağlıklı ergenin kardeşinin bakımıyla ilgilenmesi gereken, ona göz kulak olması için gereken süre daha azdır. Bu nedenle sağlıklı ergen kendi ihtiyaçlarına daha çok zaman ayırabilmektedir. Bununla birlikte derslerine daha fazla zaman ayırabildiği için akademik başarısı yüksek ve okul içindeki faaliyetlerde kendini daha fazla gösterebiliyor olabilir. Bu durum engel derecesi hafif olan bir kardeşe sahip sağlıklı ergenlerin okul-öğretmen kaynaklı yılmazlık düzeyinin daha yüksek olmasının açıklaması olabilir.

5.1.3 Yılmazlık Kaynaklarının Kardeşe Yönelik Tutumu Yordayıcılığına İlişkin Bulgular

Çoklu regresyon analizi sonucuna göre yılmazlığın aile ve kendisi alt boyutlarının engelli kardeşe yönelik tutumun, kardeşiyle birlikte yaşamaya ilişkin duygu ve düşünce alt boyutunu anlamlı bir şekilde yordadığı bulgulanmıştır. Bu bulgu ergenlik döneminde ergenlerin içsel yılmazlık kaynaklarının güçlendirilmesinin ve arkadaş desteğinin önemini destekler niteliktedir. Ergenlik döneminde ergenin aile desteğinden çok arkadaş desteğini önemsemesi ve bu sayede içsel yılmazlık kaynaklarını güçlendirmesi (özgüven, ait hissetme vs.) OSB'ye sahip kardeşi ile birlikte yaşamaya yönelik olumlu duygu ve düşüncelerini artırmakta ve ergenin karşılaştığı sorunları çözebilecek yeterliliği hissetmesine yardımcı olmaktadır.

Çoklu regresyon analizi sonucuna göre yılmazlığın arkadaş ve okul-öğretmen alt boyutlarının engelli kardeşe yönelik tutumun, kardeşinin özelliklerine ilişkin düşünce alt boyutunu anlamlı bir şekilde yordadığı bulgulanmıştır. Ergenlik dönemi içinde ergenlerin odağı çocukluk dönemine göre daha çok çevreye yönelmektedir. Bu nedenle kendisiyle ve yaşadıkları ile ilgili olarak çevrenin düşüncelerine verilen önem artmaktadır. Bu bulguyu temel alarak, OSB'ye sahip kardeşi olan sağlıklı ergenlerin, arkadaş ve okul-öğretmen desteği ile engelli kardeşlerinin özelliklerine, gelecekte yapabileceklerine ve eğitimlerinde gelişim gösterebileceklerine ilişkin olumlu düşüncelerinin arttığı söylenebilir.

Çoklu regresyon analizi sonucuna göre yılmazlığın aile, kendisi ve arkadaş alt boyutlarının engelli kardeşe yönelik tutumun, kardeşinin durumuna ilişkin üzüntü ve endişe

alt boyutunu anlamlı bir şekilde yordadığı bulgulanmıştır. Yılmazlık kaynakları güçlü ve yeterli sosyal desteğe sahip olan ergenlerin, zorlayıcı durumlar karşısında baş etme becerilerini daha fazla kullanabildikleri bilinmektedir. OSB'ye sahip kardeşi olan sağlıklı ergenlerin problemler karşısında baş etme becerilerinin gelişmiş olması, ailenin engelli kardeşin durumu ile ilgili yeterli bilgiyi sağlıklı kardeşe vermiş olması ve aile içindeki ilişkilerin sağlıklı işleyişi ve arkadaş desteği ergenin yılmazlık düzeyini yükseltmektedir. Mevcut araştırmanın bulgularına göre, yılmazlık düzeyi yüksek olan ergenlik dönemindeki sağlıklı ergenin, OSB'ye sahip kardeşinin durumuna ilişkin üzüntüsün ve hem şimdi hem de gelecekte kardeşinin eğitimi, bakımı ve sağlığı ile ilgili endişesinin daha düşük düzeyde olabilecektir.

5.2 Öneriler

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara dayalı olarak uygulayıcılara ve araştırmacılara yönelik olmak üzere iki başlık altında önerilere yer verilmektedir.

5.2.1 Uygulayıcılara Yönelik Öneriler

Bu araştırmada OSB'ye sahip kardeşi olan ergenlerin yılmazlık kaynaklarının geliştirilerek yılmazlık düzeylerinin yükseltilmesinin engelli kardeşlerine yönelik olumlu tutumu artıracığı bulgulanmıştır. Bu amaç doğrultusunda özel gereksinimli ergenler ile çalışan özel eğitim uzmanların sadece yetersizliğe sahip olan ergene yönelik değil aileye ve kardeşlere yönelik de çalışmalar yapması için rehberlik servislerinden destek almaları önerilebilir.

Özellikle kimlik kazanımı ve gelişim dönemine uyum sağlama sürecinde çatışma yaşayan ergen kardeşleri sürece dahil edip engelli kardeşin varlığının öğrenildiği andan itibaren bilgilendirici ve destekleyici çalışmaların başlatılması ve yaygınlaştırılması önerilebilir.

Ayrıca engelli kardeşe sahip ergenlik dönemindeki ergenlerin de sürece dahil edilmesi ve psikolojik olarak desteklenmesi adına, okul psikolojik danışmalarına hizmet içi eğitim verilmesi ve bu sayede okul içinde de desteğin sürdürülmesi önerilebilir.

5.2.2 Araştırmacılara Yönelik Öneriler

OSB ve diğer engel türlerinden kardeşe sahip olan ergenlik dönemindeki ergenlere yönelik bilgi verici eğitim gruplarının ve psikolojik destek gruplarının yaygınlaştırılması için bu alanda çalışan araştırmacıların program içeriği geliştirmeleri ve bu programların etkililiğinin sınanması önerilebilir.

Bu araştırmada ergenlik dönemindeki bireyler ile çalışılmıştır. Farklı gelişim döneminde yer alan çocukların kardeşlerine yönelik tutumlarında değişiklik olması nedeniyle farklı yaş grubunda yer alan kardeşler üzerinde de karşılaştırma yapabilmek için aynı veya benzer çalışmaların yapılması önerilebilir.

Bu araştırmada OSB'ye sahip çocukların ergenlik dönemindeki engelli olmayan kardeşleri ile çalışılmıştır. Farklı engel gruplarında yer alan engelli kardeşler konu alınarak aynı veya benzer çalışmaların yapılması önerilebilir.

Bu çalışmada nicel bir araştırma yöntemi kullanılmıştır. Engelli kardeşe sahip ergenlerle ilgili daha derinlemesine bilgilere ulaşmak için nitel çalışmalar yapılması önerilebilir.

Son olarak günümüzde bilgisayarın hayatımızın neredeyse merkezinde yer alması ve ergenlik dönemindeki çocukların bilgisayarla gün içinde daha çok vakit geçirmesi nedeniyle OSB ve diğer engel gruplarından kardeşi olan ergenlere yönelik duygularını paylaşabilecekleri online destek gruplarının geliştirilmesi ve etkililiğinin sınanması önerilebilir.

KAYNAKÇA

Ahmetoğlu, E. ve Aral, N. (2004). *Zihinsel engelli çocukların kardeş ilişkilerinin anne ve kardeş algularına göre değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Aksoy, A. B. ve Yıldırım, G. B. (2008). Farklı engel grubundan engelli kardeşe sahip çocukların kardeş ilişkileri ile kardeşlerini kabullenmeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 8(3), 751-779.

American Psychiatric Association, (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, Fifth Edition. Arlington, VA: American Psychiatric Association.

Akçamete, G. (2009). *Özel gereksinimi olan çocuklar. Genel eğitim okullarında*. Ankara: Kök Yayıncılık.

Aykara, A. (2015). *Zihinsel engelli kardeşe sahip bireylerin yaşantılarının değerlendirilmesi*. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Baltacı, H. Ş. ve Karataş, Z. (2015). Ortaokul öğrencilerinin yılmazlık düzeylerinin yordayıcısı olarak algılanan sosyal destek, depresyon ve yaşam doyumu: Burdur örneği. *Eurasian Journal of Educational Research*, 15(60), 111-130.

Bear, G. G., Manning, M.A. ve Izard, C. E. (2003). Responsible behavior: The importance of social cognition and emotion. *School Psychology Quarterly*, 18(2), 140-157.

Benderix, Y. ve Sivberg, B. (2007). Siblings' experiences of having a brother or sister with autism and mental retardation: a case study of 14 siblings from five families. *Journal of Pediatric Nursing*, 22(5), 410-418.

Benson, P. R. ve Karlof, K. L. (2008). Child, parent, and family predictors of latter adjustment in siblings of children with autism. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 2(4), 583-600.

Brooks, J. E. (2006). Strengthening resilience in children and youths: Maximizing opportunities through the schools. *Children & Schools*, 28(2), 69-76.

Burke, P. (2004). *Brothers and sisters of disabled children*. Oxford: Jessica Kingsley Publishers.

Coşkun, Y. ve Akkaş, G. (2009). Engelli çocuğu olan annelerin sürekli kaygı düzeyleri ile sosyal destek algıları arasındaki ilişki. *Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 213-227.

Clonan, S. M., Chafouleas, S. M., Mc Dougal, J. L. ve Riley-Tillman, T. C. (2004). Positive psychology goes to school: Are we there yet? *Psychology in the Schools*, 41(1), 101-110.

Cuskelly, M. ve Gunn, P. (2003). Sibling relationships of children with Down syndrome: Perspectives of mothers, fathers, and siblings. *American Journal on Mental Retardation*, 108(4), 234-244.

Çelik, E. (2013). Lise son sınıf öğrencilerinin yılmazlık özelliklerinin duygusal dışavurum açısından incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2).

Çifci, İ. (1997). *Normal çocukları bilgilendirmenin zihinsel engelli yaşlılarına yönelik tutumlarına etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.

De Caroli, M. E. ve Sagone, E. (2013). Siblings and disability: A study on social attitudes toward disabled brothers and sisters. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 93, 1217-1223.

Dictionary, O. E. (2017). Oxford living dictionaries. Oxford: Oxford University Press.

Dolanay, D. (2016). *Ailelerin özel gereksinimli çocuklarını kabul etmeleri ile kardeşlerin özel gereksinimli çocukları kabulü arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yakın Doğu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Lefkoşa.

Er, R. K. (2011). *Aile ve kardeş eğitimi programının engelli çocuğa yönelik tutum ve davranışlara etkisi*. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Girli, A. (1995). *Normal zekalı kardeşlerin zihinsel engelli kardeşe yönelik kabul düzeylerinin belirlenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Gizir, C. (2007). Psikolojik sağlamlık, risk faktörleri ve koruyucu faktörler üzerine bir derleme çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(28), 113-128.

Gülay, H. ve Önder, A. (2008). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin psikolojik sağlamlığının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (23), 192-197.

Gürkan, U. (2006). Resiliency scale (RS): scale development, reliability and validity study. *Ankara University, Journal of Faculty of Educational Sciences*, 39(2), 45-74.

Hefferon, K. ve Boniwell, I. (2018). *Pozitif psikoloji: kuram, araştırma ve uygulamalar*. (2 baskı). UK: Mc Graw-Hill Open University Press.

İçöz, A. (2001). Zihinsel engelli bir çocuğa sahip aile bireylerinin kaygı düzeylerinin incelenmesi. *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi*, 1 (6), 80-90.

İşcan, G. Ç. ve Malkoç, A. (2017). Özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin umut düzeylerinin başa çıkma yeterliği ve yılmazlık açısından incelenmesi. *Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 120-127.

Kahraman, Ö. ve Karadayı, N. (2015). Engelli Kardeşe Sahip Olan Çocukların Engelli Kardeşleriyle Deneyimlerine İlişkin Görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2(1), 390-408.

Kaner, S. ve Bayraklı, H. (2010). Aile yılmazlık ölçeği: Geliştirilmesi, geçerliği ve güvenilirliği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 11(02), 47-66.

Karabulut, N. ve Balcı, A. (2017). Okul Yöneticilerinin Yılmazlık Düzeyi ve Denetim Odağı ile İlişkisi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 196-214.

Kararımak, Ö. (2006). Psikolojik sağlamlık, risk faktörleri ve koruyucu faktörler. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(26), 129-142.

Kaminsky, L. ve Dewey, D. (2001). Siblings relationships of children with autism. *Journal of autism and developmental disorders*, 31(4), 399-410.

Kaner, S., Bayraklı, H., ve Güzeller, C. O. (2011). Anne-babaların yılmazlık algılarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 12(02), 63-83.

Kaypak, Ş. (2014). Toplumsal cinsiyet bakış açısından kente bakmak. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 344.

Kırcaali İftar, G. (2015). *Eğitim dizisi: otizm spektrum bozukluğu*. İstanbul: Daktylos Yayıncılık.

Korkmaz, A. (2008). Özel eğitim alan zihinsel engelli çocukların kardeşleri ile ilişkilerinin değerlendirilmesi. *Gülhane Tıp Akademisi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara*.

Korkut, F. (2016). İletişim becerilerini değerlendirme ölçeğinin geliştirilmesi: güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(7), 18-23.

Kudaibergenova, A. (2019). *Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların ailelerinin karşılaştıkları sorunlar: Edirne örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Kurtoğlu, G. ve Doğan, S. (2016). Duygusal Yılmazlık Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (8), 223-239.

Küçükler, S. (1997). *Bilgi verici psikolojik danışmanlık programının zihinsel özürlü çocukların kardeşlerinin özürle ilgili bilgi düzeylerine ve özürlü kardeşlerine yönelik tutumlarına etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Liebenberg, L., Theron, L., Sanders, J., Munford, R., Van Rensburg, A., Rothmann, S., ve Ungar, M. (2016). Bolstering resilience through teacher-student interaction: Lessons for school psychologists. *School Psychology International*, 37(2), 140-154.

Masten, A. S., Best, K. M. ve Garmezy, N. (1990). Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity. *Development and Psychopathology*, 2(4), 425-444.

Masten, A. S. ve Obradović, J. (2006). Competence and resilience in development. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1094(1), 13-27.

Masten, A. S. ve Reed, M. G. J. (2002). Resilience in development. C. R. Snyder ve Shane J. Lopez (Ed.), *Handbook of positive psychology*. (117-125). New York: Oxford University Press.

Murray, C. (2003). Risk factors, protective factors, vulnerability, and resilience: A framework for understanding and supporting the adult transitions of youth with high-incidence disabilities. *Remedial and special education*, 24(1), 16-26.

- Newman, T. (2004). *What works in building resilience?* Barkingside: Barnardo's.
- Olsson, C. A., Bond, L., Burns, J. M., Vella-Brodrick, D. A., ve Sawyer, S. M. (2003). Adolescent resilience: A concept analysis. *Journal of adolescence*, 26(1), 1-11.
- Onat Zoylan, E. (2005). *Engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkilerinin belirlenmesi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Pearce, J. ve Yeşildağlar, A. (1996). *Çocuklarda büyüme ve gelişme.* Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Rimmerman, A. ve Ralf, R. (2001). Involvement with and role perception toward an adult sibling with and without mental retardation. *Journal of Rehabilitation*, 67(2), 10-15.
- Saban, F. (2010). *Zihinsel engelli kardeşe sahip olan ve olmayan çocukların benlik saygısı ve kaygı durumlarının incelenmesi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Sanberk, S. ve Eroğlu, M. Z. (2013). Çocukluğun dezintegratif bozukluğu: bir olgu sunumu. *Anatolian Journal of Psychiatry/Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 14(2), 174-177.
- Smith, T. ve Perry, A. (2005). A sibling support group for brothers and sisters of children with autism. *Journal on Developmental Disabilities*, 11(1), 77-88.
- Şenel, G. H. (1995). Yetersizliğe sahip kardeşi olanlarla, olmayanların yetersizliğe yönelik tutumları ve kaygı düzeyleri yönünden karşılaştırılması. *Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Özel Eğitim Dergisi*, 2(1), 33-39.
- Smith, T. L. (2000). *Siblings of children with autism, psychological adjustment and the evaluation of group intervention.* (unpublished master's thesis). University of Toronto, Ontario Institute for Studies in Education, Canada.

Senemoglu, N. (2010). *Gelişim, öğrenme ve öğretim: Kuramdan uygulamaya*. Ankara: A Pegem Akademi.

Smith, T. ve Perry, A. (2005). A sibling support group for brothers and sisters of children with autism. *Journal on Developmental Disabilities*, 11(1), 77-88.

Uz Baş, A. ve Yurdabakan, İ. (2017). Psikolojik sağlamlık ve okul ikliminin ortaokul öğrencilerinin yaşam doyumunu yordama gücü. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(41), 202-214.

EKLER

EK-1 DEMOGRAFİK BİLGİ FORMU

Sevgili kardeşler;

Bu bilgi formu ve ekteki ölçek, sizlerin engelli kardeşinizle ilgili duygu, düşünce ve bakım gibi sorumluluklarınızı ayrıca anne-babanızın da sizlere davranış biçimleriyle ilgili düşüncelerinizi öğrenmek amacıyla hazırlanmıştır. Bilgi formuna ve ölçeğe vereceğiniz doğru ve içten yanıtlar önemlidir. İçtenlikle vereceğiniz yanıtlar, bu çalışmaya en büyük katkıyı sağlayacaktır. Sonuçlar, araştırma amacıyla kullanılacak ve kesinlikle gizli tutulacaktır. Katılımınız için teşekkür ederim.

Yüksek Lisans Öğrencisi

Tez Danışmanı

Eylem YOKUŞ

S. Gülfem ÇAKIR

Yaşınız:				
Cinsiyetiniz:	Kız ( )	Erkek ( )		
Eğitim düzeyiniz:	Ortaokul ( )	Lise ( )		
Kardeşiniz okula devam ediyor mu?	Evet ( )	Hayır ( )		
Kardeşiniz ne tür bir okula devam ediyor?	Normal devlet okulu ( )	Özel eğitim okulu ( )		
	Özel okul ( )	Diğer (.....)		
Kardeşinizin engel türü:	Otizm ( )	Çocukluk dezintegratif bozukluğu ( )		
	Aspergersendromu ( )	Zihinsel Yetersizlik ( )		
	Rett Sendromu ( )	Diğer(.....)		
Kardeşinizin engel derecesi:	Hafif ( )	Ağır ( )		
	Orta ( )	İleri ( )		
Kardeşinizle aynı evde mi yaşıyorsunuz?	Evet ( )	Hayır ( )		
Kardeşinizin bakımından çoğunlukla kim sorumlu?				
Kardeşlerinizin (siz de dahil) yaş ve cinsiyetlerini büyükten küçüğe sıralayınız.	Yaş		Cinsiyet	
			Kız	Erkek
	1			
	2			
	3			
	4			
5				
Ailenizde sizinle birlikte yaşayan ve kardeşinizin bakımına yardım eden biri var mı?	Evet ( )	Hayır ( )		
Annenizin eğitim düzeyi:	Okur-yazar değil ( )			
	Okur-yazar ( )			
	İlkokul ( )			
	Ortaokul ( )			
	Lise ( )			
	Üniversite/ Yüksek okul ( )			
Annenizin yaşı:				
Anneniz çalışıyor mu?	Evet ( )	Hayır ( )		
Babanızın eğitim düzeyi:	Okur-yazar değil ( )			
	Okur-yazar ( )			
	İlkokul ( )			
	Ortaokul ( )			
	Lise ( )			
	Üniversite/ Yüksek okul ( )			
Babanızın yaşı:				
Babanız çalışıyor mu?	Evet ( )	Hayır ( )		
Ailenizin aylık ortalama geliri:				

EK-2 ÇOCUKLAR İÇİN YILMAZLIK ÖLÇEĞİ

I.	Sevgili kardeşler; Aşağıdaki her bir maddeye ilişkin görüşünüzü uygun seçeneğe (X) işareti koyarak belirtiniz. Her madde için yalnız bir seçenek işaretleyiniz. Boş bırakmayınız. Yardımlarınız için teşekkür ederiz.	Hiç Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
1	En zor şartlarda bile ayakta dururum.				
9	Gelecekle ilgili planlarım var.				
10	Ailem her durumda beni destekler.				
16	Ailedeki zorlukların üstesinden beraberce geliriz.				
17	Arkadaşlarım bir sorunum olduğunda beni dinler.				
20	İnsanlarla kolay iletişim kurarım.				
21	Sevdiğim bir okulda okuyorum				
23	Öğretmenlerim zorlukların üstesinden gelmek için bana destek olur.				

EK-3 ENGELLİ KARDEŞE YÖNELİK TUTUM ÖLÇEĞİ

II.	Sevgili kardeşler; Aşağıdaki her bir maddeye ilişkin görüşünüzü uygun seçeneğe (X) işareti koyarak belirtiniz. Her madde için yalnız bir seçenek işaretleyiniz. Boş bırakmayınız. Yardımlarınız için teşekkür ederiz.	Hiç Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katlıyorum	Tamamen Katlıyorum
2	Kardeşimin diğer çocuklar gibi gelişemeyeceğini düşünüyorum.				
6	Kardeşimin varlığı evde huzurumuzu bozuyor.				
14	Kardeşimin durumundan dolayı ailemizin diğer insanlarla sosyal ilişkileri sınırlıdır.				
15	Kardeşim ilerde hayatını kazanmak için bazı işler yapabilir.				
22	Kardeşim yalnızca kendisine benzeyen özellikleri olan çocuklar ile arkadaşlık edebilir.				
26	Kardeşimin kendi yaşındaki diğer çocuklar gibi davranmaması beni üzüyor.				

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Eylem YOKUŞ YILMAZ
Doğum Yeri ve Tarihi: Karacaahmet, 13.02.1992

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi: Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi: Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri
Enstitüsü, Rehberlik ve Psikolojik
Danışmanlık Programı
Bildiği Zamancı Diller: İngilizce

İş Deneyimi

Stajlar: Müftü Ahmet Hulusi İlkokulu
Durmuş Ali Çoban Anadolu Lisesi
Çalıştığı Kurumlar: Soner Değerli Ürkmez Ortaokulu

İletişim

E Posta Adresi: eylemyks@gmail.com

İNTİHAL RAPORU

turnitin

ÖZET

**OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞUNA SAHİP KARDEŞİ OLAN ERGENLERİN
YILMAZLIK KAYNAKLARI İLE KARDEŞLERİNE YÖNELİK TUTUMLARININ
İNCELENMESİ**

YOKUŞ YILMAZ, Eylem

Yüksek Lisans Tezi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü

Tez Danışmanı: Doç. Dr. S. Gülfem ÇAKIR

Haziran, 2019, 76 Sayfa

Bu araştırmanın birinci amacı, Otizm Spektrum Bozukluğuna (OSB) sahip kardeşi olan ergenlerin yılmazlık kaynakları ve kardeşe yönelik tutumlarında çeşitli demografik değişkenlere göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını incelemektir. Araştırmanın ikinci amacı ise OSB'ye sahip kardeşi olan ergenlerin yılmazlık kaynaklarının engelli kardeşlerine yönelik tutumlarını anlamlı bir şekilde yordayıp yordamadığını incelemektir.

12

%12

1	acknowledg... İntihal Kaynağı	%1 >
2	www.acknowledg... İntihal Kaynağı	%1 >
3	acknowledg... İntihal Kaynağı	%1 >
4	acknowledg... İntihal Kaynağı	%1 >
5	acknowledg... İntihal Kaynağı	%1 >
6	www.acknowledg... İntihal Kaynağı	%<1 >
7	www.acknowledg... İntihal Kaynağı	%<1 >
8	www.acknowledg... İntihal Kaynağı	%<1 >
9	www.acknowledg... İntihal Kaynağı	%<1 >
10	www.acknowledg... İntihal Kaynağı	%<1 >
11	www.acknowledg... İntihal Kaynağı	%<1 >
12	www.acknowledg... İntihal Kaynağı	%<1 >
13	acknowledg... İntihal Kaynağı	%<1 >

Sayfa 1 / 72 Kelime Sayısı: 16158

Windows 10 Etkinleştirilmiştir

Windows 10 etkinleştirilmiştir. Windows 10'ü ücretsiz olarak kullanmaya devam etmek için Windows 10'ü etkinleştirin.

Test-only Report High Resolution

Doç. Dr. S. Gülfem ÇAKIR

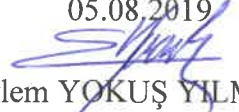
Gulfem Çakir

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Akdeniz Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir. Tezimin/Raporumun ..... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

05.08.2019

Eylem YOKUŞ YILMAZ